

Diskuse

Po stopách „krvavých průvodců“ Jiřího Padevěta

Tomáš Dvořák

PADEVĚT, Jiří: *Krvavé finále: Jaro 1945 v českých zemích*. Praha, Academia 2015, 691 strana, ISBN 978-80-200-2464-0;

PADEVĚT, Jiří: *Krvavé léto 1945: Poválečné násilí v českých zemích*. Praha, Academia 2016, 692 strany, ISBN 978-80-200-2600-2.

Recenzovat na stránkách odborného časopisu dílo, které je samo velmi skoupé na vymezení svých cílů, otázek a pracovních postupů, postrádá řadu základních atributů odborné práce, a navíc se programově zříká interpretace, je nesnadné a standardním způsobem vlastně nemožné. Mediální a společenský ohlas Padevětových průvodců, který autorovi a jeho dílu propůjčuje velkou autoritu při výkladu moderních českých dějin, však zakládá oprávnění a možná i nutnost dílo kritické reflexi podrobit, a to i s delším než obvyklým časovým odstupem od jeho vydání.

U řady problémů, které se při listování průvodci Jiřího Padevěta vynořují, se recenzent ocitá v pasti mezi potřebou vyjádřit se a respektem k tomu, že jejich tematizace, a tím méně nalezení odpovědí, nebyly zřejmě cílem a účelem těchto publikací. Tím ovšem naléhavý pocit, že jde o opomenuté příležitosti si některé otázky alespoň položit, nezmizí. Základním problémem je již zmíněný fakt, že zvolený žánr a jeho zásady nejsou v žádném z Padevětových svazků definovány, o čemž vypovídá již minimalistický rozsah úvodních pasáží, které neobsahují ani

dostatečnou reflexi dosavadního výzkumu a jeho potíží, ani dostatečný ediční servis, a už vůbec ne teoreticko-metodologická východiska. Zjednodušeně řečeno tak průvodce postrádají relevantní návod k použití.

Není třeba zpochybňovat záměr a motivy autora, který v knihách i ve svých jiných vystoupeních míří k popularizaci a k rozšíření povědomí o rozsahu a všudypřítomnosti násilí, které v roce 1945 zasáhlo české země. To, že tak autor činí ve snaze o společenský prospěch a v zájmu ozdravné sebereflexe národní minulosti, je zřejmé, a dokonce si troufnu rovnou konstatovat, že publikace tyto cíle naplňují.

Následující kritické úvahy se tak budou týkat především toho, zda a jak recenzované publikace posunují historické poznání a jaké problémy otevírají, co tyto publikace a jejich způsob prezentování poznatků přinášejí z hlediska historické kultury a rozvoje kultury historického poznání, a v neposlední řadě jaká je úroveň jejich redakčního a edičního zpracování. Činím tak s přesvědčením, že také kultura podání a šíření vědomostí je důležitou společenskou hodnotou, zejména v časech intenzivně pocítované krize informační kultury. Obávám se, že v tomto ohledu recenzované knihy nesou také nezanedbatelný kontraproduktivní potenciál.

Nová opakování starých chyb: absence kritiky informací

Jiří Padevět dílo představuje jako svého druhu první souhrnné zpracování tematicky, minimálně v dané šíři zachycených případů. Bohužel v rámci shromažďování poznatků nedošlo k jejich kritické reflexi ani k systematické inventuře. Průvodce absolutně rezignují na kritiku literatury a pramenů. Okupační i poválečné zločiny jsou však součástí látky, která podléhala po desetiletí trvajícím procesům tabuizace, ideologické manipulace, a zejména nesourodého a nerozlišovaného vrstvení odborné, vzpomínkové a ideologické tradice. Četné tehdejší události jsou předmětem letitých kontroverzí, týkajících se dokonce samotné jejich reálné existence (jako například otázka záměrného zabíjení brněnských obyvatel při jejich vyhnání z Brna), nebo přinejmenším pokud jde o rozsah násilí a interpretaci motivů a okolností.

Jiří Padevět tuto situaci neproblematizuje, a tím bohužel přispívá k další petrifikaci tradic, u nichž už často nikdo neví, kde se vlastně vzaly.¹ Zaměříme-li se

1 Komplex problémů spojených se vznikáním odbojové paměti a mytologie po druhé světové válce reflektoval již v době svých výzkumů Jan Tesař (viz např. SERINEK, Josef – TEŠAŘ, Jan: *Česká cikánská rapsodie*, sv. 3. Praha, Triáda 2016, s. 29–39).

na *Krvavé léto*, kde se jako recenzent pohybuji ve známějším badatelském terénu, je nasnadě, že shromažďování informací probíhalo velmi nesystematicky. Jako kostru tu posloužily práce Tomáše Staňka a edice, jež Staněk vydal společně s Adrianem von Arburgem, které dohromady patří k nemnoha odborně prověřeným dílům k dané problematice.² Průvodce však nerozlišují mezi vahou odborných publikací, kritických edicí či za různých okolností pořízených svědectví. Se stejnou vážností jako na odborné práce odkazuje autor na amatérské weby, z nichž už cesta k dalším zdrojům nevede. Autor se s pofiderními informačními zdroji spokojuje často, a to i tam, kde existují odborně způsobilější nebo autentičtější alternativy. Typickým, i když co do možných důsledků méně závažným příkladem reprodukce nepodložených informací je čerpání z publikace Stanislava Bimana a Romana Cíleka *Poslední mrtví, první živí*,³ která sama o sobě dodnes představuje zajímavý přehled poznatků, u nichž se obecně zhruba ví, odkud je autoři získávali. To ovšem nesnímá z autora s odbornými ambicemi povinnost zdroje dohledat a ověřit, nebo problém alespoň reflektovat a čtenáře na něj upozornit.

Hromadění informací také nepředcházela inventura existujících edic vzpomínek a svědectví pamětníků, zejména těch, které vycházejí z vyhnaneckého prostředí a jsou částečně použity v *Krvavém létě*. Ani zde se autor nepokusil vyhodnotit je jako specifický typ pramene a čerpá z nich nahodile tehdy, když mu absence či neznalost jiných zdrojů nedovoluje postupovat jinak. Nepoložil si přitom otázky, které by měly každého kriticky myslícího historika při podobné práci pronásledovat. Proč máme například u některých událostí zmínky z německých i českých zdrojů, zatímco k jiným jen z českých, nebo naopak jen německých, respektive pouze z úředních, nebo jen vzpomínkových zdrojů?

Nevyužita tak zůstala již sama příležitost inventarizovat a konfrontovat množství incidentů, o kterých máme povědomí pouze z vyhnanecké tradice nebo pouze z československých úředních pramenů či z jiné lokální tradice, respektive u kterých je naopak možnost různé pramenné výpovědi srovnávat a identifikovat případné kontroverze. U některých hesel vychází autor pouze z jednoho typu zdroje a ignoruje existenci dalších, byť publikovaných, a tedy veřejně dostupných pramenů. Unikají mu tak i možné souvislosti mezi jednotlivými případy. Například v knize *Krvavé léto* mezi případy č. 5 a 13 v kapitole „Karlovarský kraj“ existuje podle vyhnaneckých

2 STANĚK, Tomáš: *Perzekuce 1945: Perzekuce tzv. státně nespolehlivého obyvatelstva v českých zemích (mimo tábory a věznice) v květnu–srpnu 1945*. Praha, Institut pro středoevropskou kulturu a politiku 1996; TÝŽ: *Tábory v českých zemích 1945–1948*. Šenov u Ostravy, Tilia 1996; TÝŽ: *Poválečné „excesy“ v českých zemích v roce 1945 a jejich vyšetřování*. Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 2005; ARBURG, Adrian von – STANĚK, Tomáš (ed.): *Vysídlení Němců a proměny českého pohraničí 1945–1951: Dokumenty z českých archivů*, sv. II/1: *Duben–srpen/září 1945. „Divoký odsun“ a počátky osidlování*. Středokluky, Zdeněk Susa 2011; TÍŽ (ed.): *Vysídlení Němců a proměny českého pohraničí 1945–1951: Dokumenty z českých archivů*, sv. II/3: *Akty hromadného násilí v roce 1945 a jejich vyšetřování*. Středokluky, Zdeněk Susa 2010.

3 BIMAN, Stanislav – CÍLEK, Roman: *Poslední mrtví, první živí*. Ústí nad Labem, Severočeské nakladatelství 1989.

svědectví jasná personální i věcná souvislost, byť ji nelze ověřit z jiných zdrojů. Autor ji však nemohl zachytit, protože se v tomto případě opírá jen o literaturu nebo o československé prameny. Publikované výpovědi údajných svědků nezaregistroval, poněvadž kompletně opomenul vůbec nejrozsáhlejší vyhnaneckou dokumentaci, která obsahuje desítky svědectví k danému tématu.⁴ Mimochodem tato sbírka má s Padevětovými průvodci společný jeden důležitý rys – její vydavatel se také neodhodlal kriticky ji vyhodnotit a interpretovat. Dalším systematicky nevyužitým, byť z hlediska časových nároků na rešeršování velmi náročným zdrojem vzpomínek jsou krajanská periodika, která jsou k dispozici prakticky pro každý někdejší německý okres či větší město v českých zemích. Pokud jde o použitou literaturu, lze poukázat na nerepresentativní výběr diplomových prací zpracovávajících regionální a lokální násilné incidenty z jara a léta 1945. Stranou zůstaly zejména ty starší z devadesátých let; možná proto, že ještě nebyly digitalizovány v informačních systémech univerzit, a nelze je proto „vygooglovat“.

Okruh rešeršovaných pramenů a literatury není v recenzovaných průvodcích nijak definován a ohraničen. Přihlédneme-li k absenci kritické práce s obojím, může se programové odmítnutí interpretace jevit jako autorský a vydavatelský alibismus. Otázka zní, zda lze čtenářům předkládat informace jako čistou (rozuměj hodnocením nezatíženou) surovinu, a zároveň rezignovat na ověření a garantování jejího původu.

Nahodilost jako metoda: mezi úplností a reprezentativností

Ačkoliv jsou pod oběma svazky průvodce „podepsáni“ tři recenzenti, a mělo by jít tedy o odborně lektorované dílo, jsme konfrontováni s prohrěšky, které by ohrožily úspěšnou obhajobu leccaké kvalifikační práce. Charakteristickým rysem obou svazků je naprostá svévole v citacích literatury a pramenů.⁵ U řady hesel není dokonce

4 SCHIEDER, Theodor (ed.): *Dokumentation der Vertreibung der Deutschen aus Ost-Mitteleuropa*, sv. IV/1–2: *Die Vertreibung der deutschen Bevölkerung aus der Tschechoslowakei*. Bonn, Bundesministerium für Vertriebene, Flüchtlinge und Kriegesgeschädigte 1957; srv. k tomu BEER, Mathias: Im Spannungsfeld von Politik und Zeitgeschichte: Das Großforschungsprojekt „Dokumentation der Vertreibung der Deutschen aus Ost-Mitteleuropa“. In: *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte*, roč. 46, č. 3 (1998), s. 345–389.

5 Viz např. PADEVĚT, J.: *Krvavé léto*, s. 390, pozn. 998.

uveden žádný zdroj informací, a to ani v případě, že autor evidentně prezentuje konkrétní narativ a některá fakta sám reprodukuje jako „údajná“. O tom, kdo je udává, však mlčí.⁶ Některé jiné kauzy v *Krvavém finále* jsou naopak rozpracovány disproporčně podrobně, ale ani zde poznámkový aparát neplní svou funkci. Citace archivních pramenů často odkazují jen na fond, u některých čísel není zřejmé, zda označují karton, či inventární jednotku. Zásadně nejsou identifikovány konkrétní citované dokumenty, které se za archivními citacemi skrývají, ani jejich typ a datum vzniku. V citacích použité zkratky archivů a fondů nejsou nikde rozklíčovány a celý seznam archivních pramenů je nesystematický, chaotický a neplní svoji základní funkci. V *Krvavém létě* se situace opakuje. Archivní fondy jsou opět uváděny nesoustavně, literatura je pomíchána s prameny. Autor zde navíc prezentuje také seznam využitých webových stránek, opět ale chybí bližší identifikace a popis online přístupných dokumentů a další standardní náležitosti, jako je například datování přístupu na webové adresy. Citace z literatury někdy obsahují pouze určení autora, a nikoliv díla.

V důsledku nesystematické výzkumné práce předkládají průvodce také nesystematický souhrn poznatků. *Krvavé finále* přitom podává ve srovnání s *Krvavým létem* o poznání ucelenější informace, navíc se snaží o jmenovitý výčet obětí, což je dáno také jiným charakterem a dostupností pramenné základny i předchozího výzkumu. I zde však platí výhrady k absenci kritiky pramenů a literatury.

Dílo si nenárokují licenci na úplný výčet všech násilných incidentů na jaře a v létě 1945, což je při charakteru doby a všudypřítomnosti násilí pochopitelné. Pro způsob jejich vyhledávání však evidentně nebyl zvolen žádný systematický postup a zčásti byl patrně dosti nahodilý, byť nepochybuji, že velmi extenzivní. Nejsou také nastavena žádná kritéria pro výběr a zařazení popisovaných případů do dokumentace. Tak jsou v *Krvavém létě* nahodile zachyceny například některé individuální incidenty mezi rudoarmějci a příslušníky československých ozbrojených formací, kterých však dobová situační hlášení registrují desítky. V průvodcích je zaznamenán i případ kolektivní sebevraždy, těch se však odehrály stovky až tisíce. Na druhé straně uniklo autorovi vypálení a vyvraždění části obce Sobotín na Šumpersku příslušníky Rudé armády 9. května 1945.⁷

U některých hesel není vzhledem k zaměření publikací důvod zařazení vůbec zřejmý, explicitně totiž nepoukazují k násilnostem. Zvláštní příklad zpracování hesla nalezneme v *Krvavém létě* pro obec Hněvice (okres Litoměřice). Dovídáme se, že zde byl zřízen zajatecký tábor pro německé vojáky, kam mělo být transportováno pět tisíc zajatců z pražských táborů. Nenajdeme zde žádné konstatování násilností, žádný odkaz na zdroj informace, zato velkou fotografii identifikovanou jako „ilustrační“ snímek skladu zbraní Revolučních gard, ovšem bez datace a lokalizace,

6 Jako příklad za mnohé další lze uvést celou podkapitolu zpracovávající nacistické zločiny na území Prahy 8 (TÝŽ: *Krvavé finále*, s. 41–43).

7 Viz JASŠ, Richard: Vypálení a vyvraždění části Sobotína na sklonku druhé světové války. In: Podesní: *Vlastivědný časopis Velké Losiny*, č. 21 (2017), s. 9–14.

evidentně i bez vztahu k Hněvicím (zřejmě jde o pražskou fotografii).⁸ Podobně bez zmínky o aktech násilí heslo č. 3 v oddíle věnovaném Karlovarskému kraji informuje o existenci tábora pro německé zajatce v Chebu, spravovaného navíc americkou armádou, která vůči násilnostem na bezbranných lidech vykazovala obecně nižší toleranci.⁹ Hesel, v nichž se o násilí vůbec nemluví, je ovšem v *Krvavém létě* řada. Heslo Leskovice informuje o zřízení pracovního tábora pro Němce, kteří měli pracovat na obnově této obce na Vysočině, vypálené v rámci „krvavého finále“. Zda se stal tábor místem násilné odplaty, se však opět nedovídáme.¹⁰ Heslo Želešice (Brno-venkov) odkazuje na zmínku o existenci internačního tábora pro Němce. „Nejspíše zde docházelo k násilí,“ uvádí heslo s odkazem na Archiv bezpečnostních složek.¹¹ Podobná zařízení, byť o různé velikosti, ve kterých v roce 1945 nejspíše ve větší či menší míře docházelo k násilí, však existovala v celé řadě německých obcí, včetně obou sousedních vesnic brněnského jazykového ostrova, tedy Modřic a Moravan, o nichž v publikaci není zmínka.

Další deficit vykazují recenzované průvodce, pokud jde o opakovaně deklarované úsilí o „mapování“. Geografické ukotvení a vzájemné usouvztažnění hesel je provedeno tím nejpoверхnějším možným a zároveň nešťastným způsobem. Téměř zcela schází historicko-geografické hledisko. Hesla, odpovídající jednotlivým obcím, jsou členěna do kapitol podle území současných samosprávných krajů (a identifikována se současnými správními okresy), v rámci celého kraje jsou ale seřazena podle abecedy. Řazení hesel tak zbytečně dubluje funkci abecedně sestaveného místního rejstříku a znemožňuje postupovat při studiu knihy geograficky po mikroregionech, nebo alespoň v rámci současných okresů. Dobové mapové podklady použité na předělech kapitol pro lokalizaci jednotlivých míst, kde se násilnosti odehrály, jsou velmi nepřehledné a při větší koncentraci zanesených bodů označujících jednotlivé události se kartografická informace v podstatě ztrácí. Totéž lze říci o kruhových mapových výřezech u jednotlivých hesel, které zaznamenávají šipkou přibližnou polohu obcí zhruba v rámci kraje. Tragédii desítky zatčených občanů obce Vícova, která skončila 29. dubna 1945 jejich týráním a povražděním ve dvacet kilometrů vzdálené obci Suchý, nelokalizuje šipka do prostoru mezi Prostějov a Boskovice, kde obě obce leží, ale do mnohem vzdálenějšího území mezi Olomoucí a Lipníkem nad Bečvou.¹² V *Krvavém létě* jsou pro tyto mapky použity mnohem vhodnější, podrobnější mapové podklady, převzaté patrně z některé verze třetího vojenského mapování.

Mimochodem, žádný z použitých mapových podkladů není odcitován. Jako jediný historicko-geografický prvek je v mapách obou svazků zanesena hranice mezi Protektorátem Čechy a Morava a odtrženými územími. Ačkoliv koncentrace míst násilností vykazují ve vztahu k této hranici zřetelné historicko-geografické

8 PADEVĚT, J.: *Krvavé léto*, s. 242.

9 *Tamtéž*.

10 *Tamtéž*, s. 201.

11 *Tamtéž*, s. 557.

12 TÝŽ: *Krvavé finále*, s. 578. Obec Suchý, která byla vlastním dějištěm hromadné vraždy, není předmětem hesla a nenajdeme ji ani v místním rejstříku.

souvislosti, autor rezignuje na jejich vyhodnocení. Jestliže jsou hesla v *Krvavém finále* kategorizována do čtyř skupin a odlišena barevnými čtverečky, je otázkou, proč nebyla tato barevná identifikace přenesena také do map, aby se tak lépe ukázalo teritoriální rozložení protipartyzánských akcí či pochodů smrti.

Zcela stranou zájmu zůstala otázka kontinuity mezi násilím před osvobozením republiky a poté, ať už v celospolečenské rovině, nebo právě z geografického hlediska. Teze, že „krvavé léto“ je vysvětlitelné právě jen na základě zkušenosti s „krvavým finále“, přitom stále patří k hluboce zakořeněným stereotypům, poskytujícím útěchu v konfrontaci s objevováním násilí páchaného Čechy na bezbranných civilistech.

Poměr kvantity informací a kvality poznatků dělá z „krvavých průvodců“ projekt promarněných šancí. *Krvavé finále* sice předkládá zmíněný pokus o typologizaci násilí z hlediska okolností či motivů a rozděluje případy na 1) represí povstání, 2) násilí páchané při ústupu německých jednotek, 3) transporty vězňů a pochody smrti a 4) protipartyzánské operace, případně kombinuje tyto kategorie. Nenabízí však žádný přehled o tom, jak byly jednotlivé kategorie v celkovém počtu násilných incidentů zastoupeny. *Krvavé léto* pak na typologizaci jednotlivých případů rezignuje zcela, přestože odborná literatura – s vědomím složitosti posuzování individuálních motivací pachatelů – se o jistou diferenciaci pokouší. Jiří Padevět sám ostatně v úvodu na stránce nadepsané „Trocha metodologie“ podobnou typologii reprodukuje.¹³ Minimálně bylo možné evidovat násilí, jež souviselo s internací, vyháněním a odsunem osob a s projevy takzvané revoluční spravedlnosti, a pokusit se doložit, vyvrátit či zpřesnit dosavadní závěry, z nichž například plyne, že většina údajných „obětí vyhnání“ ne zahynula při vysídlování německých obyvatel, ale za jiných okolností.¹⁴ Dále bylo jistě možné ukázat poměr incidentů, na jejichž páchání se podíleli příslušníci armád, respektive jiných ozbrojených formací, nebo odlišit případy násilí namířené proti zajatým vojákům a civilistům.

Padevětovým průvodcům by zejména slušel systemizovaný katalog sledovaných údajů, které by měla hesla po vzoru místopisných příruček obsahovat, a to i za tu cenu, že některé kolonky zůstanou prázdné. Ve skutečnosti je obsah hesel, která jsou jako místopisná deklarována, naplňován nahodile. Jako jejich součástí by se také dala očekávat co nejúplnější bibliografie či přehled pramenných zdrojů ke každému případu.

Vzhledem k uvedeným metodologickým problémům tak průvodce nejsou ani vyčerpávajícím přehledem, ale možná ani reprezentativním výběrem. Velmi daleko mají také k základům systematické (geografické) informační databáze, jejíž zpracování se s ohledem na současné technické možnosti také nabízí a bylo by možná nejvhodnější formou uchopení tématu při zachování cílů projektu.

13 TÝŽ: *Krvavé léto*, s. 9.

14 Srv. např. ARBURG, A. von – STANĚK, T.: *Vysídlení Němců a proměny českého pohraničí 1945–1951*, sv. II/3, s. 12–34, zde s. 20.

Vizualita a horror vacui

Samostatnou kapitolou je práce s obrazovým, a zejména fotografickým materiálem. Autor vychází vsťříc popptávce po vizualitě, která je v současné historické kultuře preferovaným způsobem vyjadřování, nahrazujícím textovou naraci. Obrazové ilustrace jsou v Padevětových publikacích používány velmi nesourodě, nekriticky a opět bez jakékoliv reflexe typologie a interpretačních specifík fotografických pramenů. Mezi publikovanými vyobrazeními nacházíme výjimečné fotografie dokumentární, trofejní, vyšetřovací, ale také řadu různých snímků ilustračních, které však v drtivé většině nejsou jako takové jednoznačně identifikovány.¹⁵ Je evidentní, že hlavním hlediskem při výběru a zpracování ilustrací bylo naplnit publikace obrázky, případně jimi doplnit hesla s minimálním textovým sdělením. Žádná pozornost není věnována původu fotografií či vztahu fotografa k zachycené události. Výsledkem je potom opět jakýsi informační *fastfood*. Nejenže se kritikou vyobrazení nezabývá autor, ale dostatečné informace nedostává ani čtenář, který by nad snímky třeba přemýšlet chtěl.

Jeden z ilustrativních příkladů: Hlavní fotografie obálky *Krvavého léta*, zobrazující čekající transport lidí v otevřených nákladních vagonech, je na straně 692 označena popiskou „Jižní Čechy – Divoký odsun (Vladimír Kos)“. Jde o neúplný údaj, nebo skutečně neznáme přesnou dataci a lokalizaci? Jak ale tedy vůbec víme, že snímek vznikl v jižních Čechách a zobrazuje to, co je deklarováno? Je Vladimír Kos autorem fotografie, nebo jejím majitelem?¹⁶ Kde je tedy fotografie uložena a co se tam dá zjistit o jejím původu? Tím však otázky kolem tohoto snímku nekončí. Výřez z jiné části téže fotografie je bez popisu a uvedení zdroje otištěn také u hesla Vyškov,¹⁷ tedy zcela mimo jižní Čechy, a v rozmlžené a zrcadlově převrácené verzi se s ním setkáme ještě jako s ilustračním grafickým podkladem u hesla Květná (okres Svitavy).¹⁸ Fotografie je tedy použita celkem třikrát. Jiným příkladem podobného dvojitého užití fotografie je snímek ozbrojence zabitého v Náchodě-Bělovsi,¹⁹ jehož detail, opět zrcadlově otočený, vyplňuje volný prostor pod heslem Podolánky (okres Frýdek-Místek).²⁰

Velmi nesourodě jsou obrazově dokumentována také místa popisovaných násilností. Tak například fotografie nadepsaná „Náměstí, kde došlo k popravě“, která má dokládat popravu oběšením v Jáchymově, zobrazuje jižní konec protáhlého náměstí, jež ve městě zabírá velkou část údolí o délce téměř dva kilometry.²¹ Snímek

15 Srv. WITTLICH, Filip: *Fotografie – přímý svědek?! Fotografický obraz a jeho význam pro historické poznání*. Praha, Nakladatelství Lidové noviny – Filozofická fakulta Univerzity Karlovy 2011.

16 Jedná se o vydavatele dvou fotografických knih *Květen 1945 v jižních Čechách*, které jsou součástí ediční řady „České květnové povstání ve fotografii“ nakladatelství Mladá fronta.

17 PADEVĚT, J.: *Krvavé léto*, s. 554.

18 *Tamtéž*, s. 463.

19 *Tamtéž*, s. 409.

20 *Tamtéž*, s. 617.

21 *Tamtéž*, s. 203.

zachycuje již neexistující objekt pivovaru, v tom je jistě zajímavý. Řečená exekuce se však odehrála u radnice, tedy na úplně opačném, stovky metrů vzdáleném konci náměstí. Z místa na fotografii nelze na místo popravu vůbec dohlédnout. Existuje přitom dost fotografií, které místo poprav zachycují, a navíc je umožňují přesně lokalizovat i v současnosti. Čtenář namísto toho dostává do rukou v lepším případě irrelevantní obrazovou informaci, spojenou s událostí „oslím můstkem“, v horším případě uvěří topografické relevanci snímku a odnese si informaci mylnou, kterou může dále šířit. Na další straně *Krvavého léta* je popsán červnový incident v Karlových Varech, při němž československý voják zastřelil opilého sovětského majora. Událost je ilustrována nesouvisící fotografií, která zobrazuje ústup německých jednotek z města.²² A o několik stránek dál je u hesla informujícího o popravě v obci Krásný Les (Schönwald), ležící u Ostrova (okres Karlovy Vary), umístěna dobová fotografie stejnojmenné obce u Ústí nad Labem.²³ Některé použité dobové snímky obcí – zřejmě nekvalitní náhledy z internetu – jsou tak malé, že lze obce sotva identifikovat, a je otázka, co takové reprodukce, pocházející z celé první poloviny dvacátého století a někdy ještě ze století devatenáctého, vypovídají o popisovaných incidentech. Různými druhy obrazové vaty je vycpána především nezanedbatelná část *Krvavého léta*. Bez ní by v publikaci zbylo mnoho nepotíštěného místa, případně by měla mnohem méně stran.

Naproti tomu mnohé objekty, které jsou v textech jasně identifikovány a jejichž dobové nebo aktuální fotografie lze získat, zůstaly bez ilustrací.²⁴ Některé fotografie zase zachycují inkriminovaná místa, aniž by na to popisek upozorňoval (například most v Kolodějích nad Lužnicí).²⁵ Řada snímků pak nemá popisky vůbec.²⁶ Stávající popisky jsou nesystematické a neobsahují standardizované položky, tedy autora fotografie, její věcný popis, dataci a uložení. Velmi kolísavá je kvalita reprodukcí, u řady z nich bylo nepochybně možné získat kvalitnější tiskové podklady.

Co si myslet například o fotografii na straně 513 *Krvavého léta*, na které je zachycen stojící muž mířící automatem do lesa? Zobrazuje pachatele konkrétního zločinu, anonymního střelce, protagonistu rekonstrukce činu, nebo pytláka? Souvisí fotografie s případem, u kterého je publikována, nebo jde jen o žánrovou ilustraci, čemuž by napovídalo použití rozmlžovacího filtru? Jenže v knize se najdou i ilustrační snímky, u kterých je tento způsob použití explicitně sdělen. Popiska zde chybí, podobně jako u snímku na protější straně, který však má asi zobrazovat místo konkrétního internačního tábora ve Velkém Meziříčí. Nebo jde také jen o ilustraci? Rozlišit mezi dokumentární fotografií a ilustračním snímkem je v Padevětových publikacích často nemožné. Opět to platí především o *Krvavém létě*, kde se autor

22 *Tamtéž*, s. 204.

23 *Tamtéž*, s. 207.

24 Příkladem za všechny může být objekt tzv. Myslivny v Ostrově (*tamtéž*, s. 210).

25 *Tamtéž*, s. 135 n.

26 V knize *Krvavé léto* chybí například na stranách 164, 167 a 168, ale také u řady dalších snímků v obou svazcích.

nemohl opřít o systematicky zpracovávané obrazové dokumentace, jako tomu bylo v případě nacistických zločinů.

„Průvodce“ v současné historické kultuře

Pomineme-li závady způsobené redakční neprofesionalitou či nedbalostí, vyplývá většina problémů recenzovaných publikací z holého faktu konstatovaného již v úvodu – totiž z nedostatečného vymezení, co má vlastně „průvodce“ obsahovat a k čemu všemu má sloužit. Ukazuje se, že za oblíbenou značku průvodce je možné schovat cokoliv. Síla Padevětova prvního *Průvodce protektorátní Prahou* nebo konceptu série publikací brněnského autorského tandemu Alexandr Brummer a Michal Konečný²⁷ spočívá v tom, že přivádějí čtenáře do sevřeného a hmatatelného historicko-topografického kontextu, jímž je konkrétní městské prostředí. Zájemcům se v nich představují známá místa a objekty, jak je neznají, jejich podoba, role a význam v jiné epoše. V dnešním plánu měst lze pak lokalizovat jejich současný stav a využití, případně též jejich absenci. Takové publikace fungují jako průvodce při cestování časem. V „krvavých průvodcích“ bohužel toto kouzlo příliš nefunguje. Většina míst zde nereprezentuje dějinnou epochu, jsou z větší části jen anonymním a často náhodným dějištěm krvavého okamžiku a nenabízejí pohled na proměnu prostředí. Podobnou šanci by nabídlo (hlavně v případě *Krvavého finále*) systematické postižení přítomnosti a podoby hmotné paměťové kultury, která se k tragédiím váže, tedy evidence pomníků a památníků, jejich vznikaní, proměny a případného zanikání. I tento aspekt je však v „krvavých průvodcích“ zachycován nesystematicky a nahodile, takže nás neprovázejí ani historickou pamětí.

Důrazem na vizualitu se Jiří Padevět vědomě nebo bezděky hlásí k trendu současné historické kultury a pohybuje se po stezkách, které v českém prostředí proslapal projekt sdružení Antikomplex „Zmizelé Sudety“ (jehož publikační platformou bylo většinou Nakladatelství Českého lesa v Domažlicích), edice starých fotografií „Zmizelé Čechy“ v nakladatelství Paseka, vzpomínutá ediční řada „České květnové povstání ve fotografii“ nakladatelství Mladá fronta a různé jiné tematické fotokroniky. Zatímco některé obrazové publikace jsou adresovány spíše zájemcům o nostalgické připomínání, spektakulární odhalování či jiný druh vizuálního ožívování minulosti, jiné mají ambici měnit postoj společnosti k určitým kapitolám vlastní minulosti.²⁸

O to se podle všech signálů v mediálním prostoru snaží i Padevětovy průvodce. Obávám se však, že nesystematičností svého zpracování a důrazem na hromadění

27 PADEVĚT, Jiří: *Průvodce protektorátní Prahou: Místa – události – lidé*. Praha, Academia – Archiv hlavního města Prahy 2013; BRUMMER, Alexandr – KONEČNÝ, Michal: *Brno nacistické: Průvodce městem*. Brno, Host 2013; TÍŽ: *Brno okupované: Průvodce městem v letech 1968–1969*. Brno, Host 2018; TÍŽ: *Brno stalinistické: Průvodce městem*. Brno, Host 2015; TÍŽ: *Brno účtující: Průvodce městem v letech 1945–1946*. Brno, Host 2017.

28 Srv. ČINÁTL, Kamil: Historie a identita: Pokus o revizi zažitých představ. In: A2, roč. 11, č. 15 (2015), s. 12. Dostupné také online z: <https://www.advojka.cz/archiv/2015/15/historie-a-identita>.

informací před jejich tříděním a usouvztažňováním se stávají mimořádně atraktivními také pro publikum, které před přemýšlením dává přednost právě spektakularitě. Rezignace na interpretaci, či alespoň na vymezení interpretačního pole vede k mylnému a zavádějícímu dojmu, že se nám zde předvádějí dějiny, tak jak se odehrály, bez ideologických deformací. Je známou skutečností, že žádné takové dějiny neexistují. Naopak, dějiny jsou vždy konstrukcí či obrazem minulosti a smyslem historické vědy je, aby tyto obrazy vznikaly ve vzájemně kompatibilním kódu, dohledatelným a ověřitelným způsobem. „Krvavé průvodce“ tak nejsou ničím jiným než koláží fragmentů z různých prefabrikovaných obrazů s nefunkčním manuálem. Každý si z nich podobným způsobem, jakým jsou sestaveny, může nakonec vytáhnout, co chce. V posledku tak vyjdou vstříc i těm, kteří se budou chtít opevnit v pozicích tradičních nacionálně charakteristických historických vyprávění.

Odhlédneme-li od na první pohled atraktivní a netradiční publikační formy, z hlediska kultury historického poznávání znamená Padevětovo dílo spíše regres k pouhému sběratelství starožitností, kde je historické tázání obětováno ideálu rozsahu a úplnosti sbírky. Způsob práce se zdroji, jejich relevancí a reprezentativností napovídá, že autor takové sběratelské vášni do značné míry podlehl.

Zůstává však neoddiskutovatelným faktem, že obě recenzované publikace a jejich mediální obraz sehrávají pozitivní roli při popularizaci minulosti, a zejména velmi názorným způsobem představují rozsah násilí na území Čech, Moravy a Slezska na jaře a v létě 1945. Lépe než četným odborným studiím se jim tak ve formě koláže podařilo zpřítomnit skutečnost, že násilí na přelomu okupace a osvobození bylo v roce 1945 integrální součástí žité reality a že například pojem „exces“ pro označení násilných činů vůči německému obyvatelstvu může být vnímán jako zavádějící eufemismus, poskytující útěchu tváří v tvář všudypřítomnému zlu. Pozitivně lze přijmout také základní poselství díla, kterým je varování před banální povahou zla, před nímž si nikdo a nikdy nemůže být jist a vůči jehož páchání není žádná společnost imunní.

Je-li řeč o historii a popularizaci, je možná namísto zamyslet se nad tím, co vše může popularizace znamenat. Je rozdíl mezi popularizací vědy, v našem případě dějepisectví, popularizací výsledků vědeckého výzkumu, popularizací konkrétní badatelské otázky a popularizací historických událostí. Popularizace otázek, výsledků bádání a badatelské práce, případně i jejích protagonistů, tak aby výsledek našel cestu k širokému publiku, je pochopitelně těžší disciplínou, ale má také vyšší přidanou hodnotu, protože kromě poznatků samotných šíří rovněž povědomí o kultuře tázání a poznávání. Naproti tomu k popularizaci historické události postačí často nějaký atraktivní aspekt, jako je třeba zločin, smrt či intimita. I tak může mít velmi rozdílné formy, počínaje amatérským popisováním a dokumentací až k různým podobám historického bulváru. Nemyslím, že Padevětovy „krvavé průvodce“ prvoplánově sázejí na bulvární atraktivitu násilí. Dokonce svým způsobem míří k popularizaci důležitých otázek. Oba svazky by však zasluhovaly více prostoru pro kritické myšlení a více času pro profesionální ediční zpracování.

Recenze

„Velká trojka“ ve vzájemné válečné korespondenci

Milan Hauner

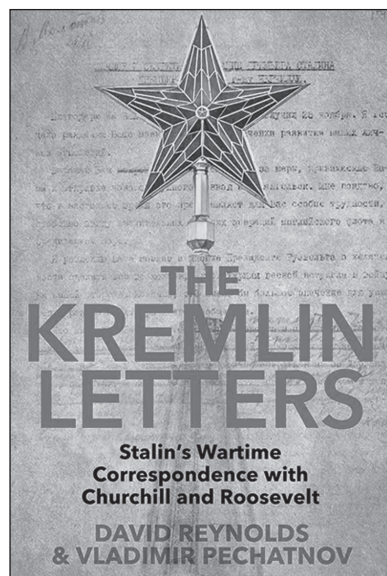
REYNOLDS, David – PECHATNOV, Vladimir (ed.): *The Kremlin Letters: Stalin's Wartime Correspondence with Churchill and Roosevelt*. S pomocí Iskanděra Magadějeva a Olgy Kučererkové. New Haven (Connecticut), Yale University Press 2018, 660 stran, 24 fotografie a tři mapy, ISBN 978-0-30022682-9.

Výsledkem práce anglo-ruského týmu, složeného převážně z ruských historiků a archivářů, je tato jedinečná publikace, která nejen reprodukuje, ale zároveň analyzuje a komentuje korespondenci mezi představiteli „Velké aliance“ v letech 1941 až 1945 – Winstonem Spencerem Churchillem, Josifem Vissarionovičem Stalinem a Franklinem Delano Rooseveltem. Ty nejdůležitější depeše jsou v *Kremelských dopisech* publikovány v nezkrácené podobě. Odhalují charakter tří státníků a jejich plány na dominující strategická témata, jako byla druhá fronta, vojensko-materiální pomoc Sovětskému svazu prostřednictvím námořních konvojů a plány na poválečné uspořádání světa.

Vladimir O. Pečatnov, profesor Moskevského státního ústavu mezinárodních vztahů (*Moskovskij gosudarstvennyj institut meždunarodnyh otnošenij* – MGIMO), patří do střední generace liberálních ruských historiků. Je uznávaným specialistou

na americko-ruské vztahy.¹ Reynoldsovy publikace vykazují širší záběr spolu s metodickou inovací, kterou tento britský historik předvedl zejména ve své poslední úspěšné knize o Churchillovi v kombinované úloze politika, vojevůdce a spisovatele.² Jakou vynalézavost předvedl Reynolds v *Kremelských dopisech*? Je to především role analytického komentátora, která je tím nejcennějším přínosem.

Mezi 22. červnem 1941 (dnem útoku na Sovětský svaz) a 12. dubnem 1945 (datem náhlé smrti Roosevelta) si americký prezident, britský premiér a sovětský diktátor vyměnili 682 depeše, z nichž tři čtvrtiny jsou v plném znění reprodukovány v *Kremelských dopisech*. Přes polovinu textu tvoří komentáře redakce, vytištěné odlišným písmem od originálních depeší. Korespondence „Velké trojky“ vyšla pod nominální redakcí tehdejšího ministra

zahranicí Andreje Gromyka už v obou jazycích v Moskvě v roce 1957 – dokonce bez cenzury, ale v nepříliš povedeném anglickém překladu.³ Impulz k tomu dal sám Stalin už v roce 1951, když se z jeho iniciativy rozpoutala kampaň „proti západním falzifikátorům dějin“. Tím hlavním falzifikátorem v očích Stalinových byl pochopitelně Churchill, který pro své monumentální šestidílné paměti citoval selektivně z korespondence, kterou vedl se Stalinem během války.⁴ Bylo třeba přehodnotit západní memoáristy, především Churchilla samotného, kteří nedocenili enormní sovětský vklad do porážky nacistického Německa, a to korektním vydáním korespondence tří státníků antiněmecké koalice – třebaže to neodpovídalo stereotypům studené války.⁵ Ruské vydání z roku 1957 však postrádalo komentáře. *Kremelské dopisy* tento nedostatek napravují.

1 PEČATNOV, Vladimir O.: *Ot sojuza – k cholodnoj vojny: Sovetsko-amerikanskije otnošenija v 1945–1947 gg.* Moskva, MGIMO-universitět 2006.

2 REYNOLDS, David: *In Command of History: Churchill fighting and writing the Second World War.* London, Allen Lane 2004; viz také TÝŽ: *From World War to Cold War: Churchill, Roosevelt and the International History of the 1940s.* New York, Oxford University Press 2006.

3 GROMYKO, A. A. (ed.): *Stalin's Correspondence with Churchill, Attlee, Roosevelt and Truman, 1941–1945.* Moskva, Foreign Language Publishing House 1957–1958.

4 CHURCHILL, Winston S.: *The Second World War*, sv. 1–6. London, Cassell 1948–1954 (v českém překladu vyšla celá série už ve třech vydáních: TÝŽ: *Druhá světová válka*, sv. 1–6. Praha, Nakladatelství Lidové noviny 1992–1995, 2005 a 2015).

5 Viz PEČATNOV, Vladimir: How Soviet Cold Warriors viewed World War II: The inside story of the 1957 edition of the Big Three correspondence. In: *Cold War History*, roč. 14, č. 1 (2014), s. 109–125.

Hlavní rozdíl nové publikace spočívá v tom, jak zdůraznil Reynolds ve dvaceti-stránkovém úvodu, že čerpá z bohatého materiálu amerických, a zejména ruských archivů. Redakční tým měl k dispozici zpřístupněné koncepty diplomatických depeší, dále soukromé dopisy, dokonce i deníky, dohromady nejméně pět tisíc dokumentů. Například původní anglický překlad Stalinových depeší z roku 1957 byl podroben rigorózní revizi po stránce idiomatické. K tomu bylo třeba připočítat komentáře velvyslanců a poradců a proniknout do celého procesu korigování, jakým prošly depeše před odesláním. Na opačném konci očekávala depeše neméně komplikovaná procedura přijímací a interpretační. Je třeba zdůraznit, že definitivní virtuální konečná verze jedné každé depeše neexistuje, vezmeme-li v potaz složitý proces šifrování a dešifrování, a také překládání z jednoho jazyka do druhého.

Tři vedoucí státníci, kteří měli rozhodující slovo (pomocí šifrovaných telegramů!) ve vedení této největší války naší civilizace, se setkali jako trojlístek pouze dvakrát, koncem listopadu 1943 v Teheránu a v únoru 1945 v Jaltě – nepočítaje v to dvě „divoké cesty“ Churchillovy za Stalinem, v srpnu 1942 (zoufalý pokus vysvětlit, proč západní spojenci nebyli s to otevřít druhou frontu v severní Francii) a v říjnu 1944 (pokus domluvit se prostřednictvím takzvané procentuální dohody, jak bude spravována jihovýchodní Evropa po dobu, kdy ji dobývala Rudá armáda).

Vzhledem k tomu, jaké rozhodující místo ve strategii Spojenců znamenala teheránská konference (ve dnech 28. listopadu až 1. prosince 1943), je možno tematicky rozdělit *Kremelské dopisy* na „období před Teheránem“ a „období mezi Teheránem a Jaltou“. Během let 1941 a 1942 převládala v korespondenci dvě témata: druhá fronta a konvoje do Murmanska a Archangelska. Klíčovým datem ze Stalinovy perspektivy musel tedy být červen 1943, kdy Angloameričani zastavili konvoje kvůli vysokým ztrátám na moři a vzkázali Stalinovi, že nejsou schopni provést invazi v severní Francii, kterou Rusové vyžadovali už od července 1941. Stalinova reakce byla typická. Odvolal briskně oba zkušené velvyslance, Maxima Litvinova z Washingtonu a Ivana Majského z Londýna. Nahradili je mladistvým zeleňákem Andrej Gromyko a zakyslým Fjodorem Gusev, kterého Churchill vyloženě nesnášel. Přičteme-li k tomu Stalinovo rozhodnutí přerušit po katyňské aféře v dubnu 1943 diplomatické styky s exilovou polskou vládou v Londýně, zdálo se, že spojenecský trojlístek zachvátila vážná krize. Ta však nepřivodila úplný rozpad. Stalinova reakce po odhalení katyňského masakru byla ukázkou jeho mistrné chameleonské prohnanosti. Řídil se principem, že ofenzivní taktika je tou nejlepší obranou, a nařkl Němce jako původce zločinu a londýnské Poláky jako jejich kolaboranty, se kterými odmítl dále spolupracovat (s. 237).⁶ Churchill sám, ačkoliv měl k dispozici spolehlivá fakta o masakru zajatých polských důstojníků jednotkami Lidového komisariátu vnitra (*Narodnyj komissariat vnutrennich děl* – NKVD) na jaře 1940, dal přednost cynickému pragmatismu. „Pokud jsou mrtví, nic už je nedokáže vzkřísit,“ řekl Majskému a dodal: „I kdyby se německá verze ukázala pravdivou, můj postoj k vám se nezmění. Jste statečný národ a Stalin je velký vojevůdce. Dívám se teď

6 Podle edice z roku 1957 to byla Stalinova depeše Churchillovi č. 150 z 21.4.1943.

na všechno především jako voják, kterému jde o to, jak porazit společného nepřítele co nejrychleji.“ (s. 238)⁷

Všichni tři státníci měli přednostní zájem na udržení spojenectví „Velké trojky“ během války, třebaže Stalinova motivace musela být jiná. Jaká asi? Redaktoři našli v archivu Stalinovu skicu záhadného návrhu na vojensko-politický blok tří velmocí s datem 25. září 1943 (s. 307 n.), který měl pokračovat po porážce Německa. Neznáme důvody, proč Stalin tento návrh dále nerozpracoval a neodeslal do Londýna a Washingtonu.

Další kritickou otázkou bylo vytýčení poválečných hranic po zhroucení nacistického Německa, především ve východní Evropě. Netrpělivý Stalin byl částečně uspokojen v Teheránu, kde si nechal západními spojenci odsouhlasit takzvanou Curzonovu linii jako budoucí rusko-polskou hranici. Otevření druhé fronty v západní Evropě a osud Polska se staly klíčovými kauzami v korespondenci mezi Stalinem a Churchilllem, který nedokázal svého sovětského partnera zaangažovat fantastickými plány na obojživelné operace v severním Norsku nebo ve východním Středomoří. Stalingrad posílil sovětskou pozici natolik, že Stalin mohl kalkulovat, že s každým dalším vítězstvím Rudé armády sovětská prestiž jen poroste, a spolu s ní i teritoriální nároky. Proto zřejmě již tolik nenaléhal na konkrétní vytýčení hranic, když jemu i západním spojencům bylo jasné, že postup Rudé armády ovlivní též stanovení poválečných hranic. Stalin nicméně nepřestal podezřívát své západní partnery, že za jeho zády tajně vyjednávají s Hitlerem, například když ani Churchill, ani ministr zahraničí Anthony Eden nebyli schopni mu vysvětlit pravý cíl Hessovy britské mise z května 1941 (s. 167). Útoky proti Západu vystupňoval vypočítavý Stalin na konci války, když obvinil své západní partnery z toho, že se snažili domluvit bez sovětské účasti kapitulaci Německa prostřednictvím tajných rozhovorů ve švýcarském Bernu.

Kremelské dopisy skýtají jedinečnou příležitost studovat charakter a politické schopnosti tří státníků, kteří byli okolnostmi donuceni se spojit a spolupracovat na porážce Německa, Itálie a Japonska, mocností takzvané Osy. Hrozba německého vítězství na západě a japonského na východě sjednotila tyto tři nepravděpodobné partnery – britského aristokrata, který patřil spíše do viktoriánské epochy, amerického milionáře se sklonem k sociálním reformám a gruzínsko-ruského diktátora. Z těchto tří to byl nesporně Stalin, který předvedl svůj státnický talent ve své brutální dokonalosti. Jeho depeše jsou vzorem úspornosti a nesentimentální až cynické věčnosti. Roosevelt na druhé straně věřil v osobní diplomacii. Spoléhal na svůj šarm, který chtěl vyzkoušet za každou cenu na Stalinovi. V dubnu 1942 přesvědčuje v jedné depeši Churchilla: „Vím lépe, jak jednat se Stalinem, než vaše a moje ministerstvo zahraničí. Stalin nesnese pohled na vaši vládnoucí elitu. Myslíte si, že já jsem mu blíží; doufám, že tomu bude tak i nadále.“ (s. 75)

Roosevelt a Stalin, kteří ztělesňovali na první pohled tolik protikladů, měli nicméně dvě spřízněné ideologické roviny, které je odlišovaly od Churchilla. Tou první

7 Viz Majského depeše do Moskvy z 24.4.1943. Podrobnější dokumentace se nachází v kolektivním sborníku: CIENCIALA, Anna – LEBEDEVA, Natalia – MATERSKI, Wojciech: *Katyn: A Crime without Punishment*. New Haven (Connecticut), Yale University Press 2007.

byl antikoloniální a antiimperialistický postoj. Roosevelt si tajně přál, aby se britská říše rozpadla. Tou druhou byla v podstatě socialistická představa o nezbytnosti sociálních reforem prostřednictvím státního řízení shora. Roosevelt byl nakloněn tomu, čemu se říká konvergence dvou protichůdných systémů: určité míře socializace amerického kapitalismu a liberalizace sovětské diktatury. Napřed ale bylo nezbytné společnými silami porazit Hitlera, což ovšem v konečném důsledku znamenalo Stalinovo ovládnutí východní Evropy a konec snů o konvergenci. Český čtenář *Kremelských dopisů* bude ale ve spojení s ideálem konvergence marně hledat jméno Edvarda Beneše, který byl jejím aktivním vyznavačem. Padne tu sice skromná zmínka o exilovém prezidentovi z Československa, ale v jiné souvislosti. Vystupuje tu jako poslíček, kterého Roosevelt a Churchill se souhlasem *Uncle Joe* (Stalinova neoficiální přezdívka v korespondenci mezi Rooseveltem a Churchillem) nasadili na londýnské Poláky, aby je přivedli ke spolupráci a k zapření katyňského šoku.

Kniha *Kremelské dopisy* je dedikována dvěma diplomatickým historikům, Olegovi A. Ržeševskému a Warrenu Kimballovi, kteří během studené války dokázali komunikovat skrze železnou oponu.⁸ Jak vypadá paralelní ruské vydání, jsem zatím neměl možnost si ověřit. Americké vydání je nicméně příkladem vzorné profesionální anglo-ruské ediční spolupráce, která by byla před šedesáti lety nemyslitelná.

8 Churchill a Roosevelt si během války vyměnili téměř dva tisíce depeší, které vydal a okomentoval zmíněný americký historik: KIMBALL, Warren (ed.): *Churchill & Roosevelt: The Complete Correspondence*, 3 sv. Princeton (New Jersey), Princeton University Press 1987. Ke spojení „Velké trojky“ na základě nově zpřístupněných ruských archivů viz RZHESHEVSKY, Oleg: *War and Diplomacy: The Making of the Grand Alliance. Documents from Stalin's Archive*. Amsterdam, Harwood Publishers 1996.

Recenze

Perspektivy exilu na únor 1948

Jakub Rákosník

HORÁK, Pavel – PREČAN, Vilém (ed.): *Únor 1948 očima poražených: Záznam diskusí exilových politiků z let 1949–1950*. Praha, Masarykův ústav a Archiv AV ČR, v. v. i. – Nakladatelství Lidové noviny 2018, 347 stran, ISBN 978-80-7422-623-6 (NLN).

U příležitosti „osmičkového“ roku 2018 se na trhu objevila zajímavá a badatelsky přínosná edice dokumentů: debaty části nekomunistických exulantů probíhající v Londýně v letech 1949 a 1950, prostřednictvím kterých se chtěli dobrat fakticky přesné a víceméně konsenzuální výpovědi o únorových událostech roku 1948 v Československu. O tom, že nešlo o vůbec snadný úkol, vypovídá rezignovaná poznámka jednoho z účastníků, bývalého národněsocialistického ministra školství z poslední předúnorové vlády Jaroslava Stránského, na závěr osmého setkání: „Lidé pořád ještě nevědí, co se v Praze stalo. My jsme pořád pod obžalobou, že jsme chtěli vystrčit komunisty z vlády. To je také účelem naší práce. Vidím však, že my se patrně na závěrech nikdy nedohodneme.“ (s. 121) Ostatně již na prvním organizačním setkání byly patrné silné animozity, které mezi emigranty panovaly, a názorové neshody ohledně klíčových historických procesů a úlohy jednotlivců v nich toto nepřátelství mnohdy jen umocňovaly.

Snad byl Stránský na počátku až příliš skeptický. Během následujících měsíců všichni zúčastnění ukázali mnoho dobré vůle k tomu, aby dospěli ke konsenzuálně přijatelnému obrazu února 1948. Celkem jednoznačně z debat průběžně vyplývá

sdílený názor, že monopolizaci moci v rukou komunistů v roce 1948 již nešlo nijak zabránit a že samotná demise nekomunistických ministrů na tom nic nezměnila a ani nemohla změnit. V detailech dílčích událostí se však diskutující často neshodli. Až podivuhodně zřídka jsou zde evokovány úvahy, zda tedy šlo převratu zabránit někdy dříve. Asi nelze mít aktérům za zlé, že zrovna touto cestou se nevydali. Nebylo to primárně jejich cílem a nevyhnutelně by se dostávali na rovinu spekulací, „co by, kdyby“.

Debaty byly pečlivě stenograficky zaznamenávány. Pohnutou atmosféru poučného exilu dobře dokreslují konflikty, které se později, v roce 1951, rozhořely mezi původními účastníky. Padla obvinění z falzifikace a úmyslného ničení některých zápisů a podobně. Stěží se dnes dobereme pravdivé skutkové podstaty sporu. Je nicméně jisté, že ze tří květnových schůzí roku 1950 se u žádného z účastníků protokoly nedochovaly, a neobsahuje je proto ani tato edice. Editoři tento fakt sice zmiňují v úvodu, bylo by však vhodné to zdůraznit i uvnitř vlastní edice v místech, kde by se protokoly měly nacházet. Navzdory této ztrátě zůstalo uchováno celkem čtyřadvacet rozsáhlých protokolů, jež byly posléze zařazeny i do této edice a dohromady představují více než dvě stě padesát stran tištěné verze knihy. Její součástí je navíc soubor více i méně známých fotografií aktérů a důkladný chronologický přehled únorových událostí z pera Jiřího Kociana, který jistě ocení především zájemci, jež k tématu nepoutá expertní zájem a pro něž souslednost diskutovaných událostí může být mnohdy nepřehledná.

Vilém Prečan v úvodu vysvětluje, jak se k těmto pozoruhodným dokumentům dostal. Původně byly v držení Cecila Parrotta (1909–1984), britského diplomata, překladatele a také autora několika monografií o Jaroslavu Haškovi.¹ Parrottova manželka záznamy předala Prečanovi. Editoři je posléze konfrontovali s neúplnou verzí z fondu Lva Sychravy v Masarykově ústavu a Archivu AV ČR.

Hlavní dík za to, že se tento soubor dokumentů zachoval pro dnešní historiky, patří bývalému kancléři prezidenta Edvarda Beneše Jaromíru Smutnému, který je původně schraňoval. Byl to také on, kdo spolu s Jaroslavem Stránským patřil k hlavním organizátorům exilových setkání, i když intence obou bývalých politiků se lišily. Jak dosvědčují i Smutného pozdější reflexe,² jeho prvořadým záměrem bylo očistit a uchovat dobré jméno Edvarda Beneše. Jaroslav Stránský spíše usiloval o to, aby z debat vzešel relativně konsenzuální obraz únorových událostí, na němž by se československá emigrace byla schopna shodnout. Vedle vlastních vzpomínek a osobních poznámek zúčastněných byla hlavním východiskem pro debaty tehdy nová publikace bývalého národněsocialistického ministra zahraničního obchodu Huberta Ripky.³ Dalším dokumentem, nad nímž účastníci debatovali, byl takzvaný frankfurtský záznam: zhruba čtyřicetistránkový protokol, který vznikl

1 Viz např. PARROTT, Cecil: *The Bad Bohemian: A Life of Jaroslav Hašek, Creator of the Good Soldier Švejk*. London, Abacus 1983.

2 SMUTNÝ, Jaromír: *Svědectví prezidentova kancléře*. Praha, Mladá fronta 1996.

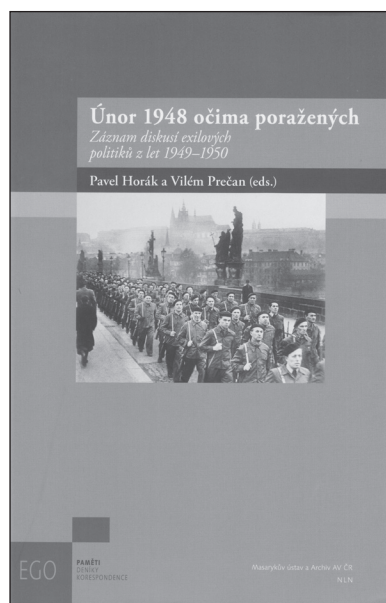
3 Původně vyšla francouzsky: RIPKA, Hubert: *Le coup de Prague: Une révolution préfabriquée*. Paris, Plon 1949. České vydání: TÝŽ: *Únorová tragédie: Svědectví přímého účastníka*. Brno, Atlantis 1995.

již v březnu 1948 z debaty politiků a novinářů v exilu Blažeje Vilíma, Vladimíra Krajiny, Ivo Ducháčka a Ivana Herbena. K tomu příležitostně přistupovaly dokumenty další, relevantní vzhledem k dílčím tématům, jimž byla jednotlivá setkání věnována konkrétně.

Klíčovými účastníky debat byli – jak už bylo řečeno – Jaroslav Stránský za národní socialisty a Jaromír Smutný za prezidentskou kancelář. Václav Majer a Blažej Vilím zastupovali sociální demokraty. Za slovenské demokraty zde figuroval Martin Kvetko. Kvůli nepovedené emigraci předáků lidové strany Jana Šrámka a Františka Hály zástupci této strany chyběli. Navíc ostatní lidovecká emigrace směřovala spíše do Francie, a proto ani na těchto londýnských setkáních žádný její zástupce nefiguruje. Obojetný vztah účastníků se zde ukazuje k dalšímu slavnému exulantovi, novináři Ferdinandu Peroutkovi.

Obzvláště Stránský mu nedůvěřoval a Smutnému navíc vadila jeho interpretace úlohy prezidenta republiky, kterou předestřel ve svém slavném esejí *Byl Edvard Beneš viněn?*⁴ Přesto se debat čtyřikrát zúčastnil, než odjel do New Yorku, a stanoviska, která zde prezentoval, podle očekávání korespondují s výroky z uvedeného spisu.

Jistěže nelze vždy snadno odlišit, kdy jde o zpětnou účelovou interpretaci pro dodatečné ospravedlnění vlastního jednání či selhání a kdy záznamy autenticky zachycují myšlenkové pochody aktérů v daném okamžiku, o němž je řeč. Přesto – zvláště pokud budeme ochotni zapojit další prameny a literaturu – se dochované protokoly mohou stát užitečným informačním zdrojem, doplňujícím obraz pohnutých politických událostí kolem února 1948. Zvolený žánr také umožňuje znát historické aktéry prostřednictvím těchto – mnohdy velmi vášnivých – diskusí vnímat v neobvyklém světle i z hlediska psychologického. Spontaneita potlačující promyšlené způsoby rétorických strategií jednotlivců, kteří se nechávají unášet debatou a patrně příliš nereflektují, jak z protokolu budou na čtenáře později působit, vyznívá velmi autenticky – zvláště v některých případech. Zatímco bývalý ministr výživy Václav Majer ukazuje především schopnost mocenských kalkulací, Jaroslav Stránský působí spíše jako podvedený idealistický zastánce férových demokratických

4 Peroutka považoval za klíčové politické změny, které nastaly v důsledku Košického vládního programu, a únor 1948 jen za jejich logickou konsekvenci. Benešovi měl za zlé především to, že setrval ve funkci prezidenta i poté a napomohl tak legitimizaci bolševického puče. (Viz PEROUTKA, Ferdinand: *Byl Edvard Beneš viněn?* Paříž, Masarykův demokratický svaz 1950. Polistopadová vydání: TÝŽ: *Byl Edvard Beneš viněn?* Praha, Společnost Edvarda Beneše – EVA 1993 a 1996. Společnost Edvarda Beneše publikaci pak vydala znovu v letech 1999 a 2002.)

procedur. Možná překvapivě největší politologický důvtip – překvapivě s ohledem na jeho jiné, někdy značně bizarní analýzy komunistického panství, na něž upozorňuje v úvodu i Pavel Horák – v debatách osvědčuje novinář Lev Sychrava, který také zpravidla působil i jako moderátor debat.

Neméně vypovídající je pro nás s odstupem více než sedmdesáti let rozdílné akcentování jednotlivých procesů a událostí. Až podivuhodná je posedlost aktérů detailními rozborů krize kolem demise ministrů v únoru 1948 a jejich snahy o přesnou rekonstrukci toho, co kdo přesně řekl a kdy se tak stalo, zatímco zájem o širší ekonomické a sociální souvislosti projevují naprosto minimální. Podobně překvapující – a rovněž pro editory nevysvětlitelný – je pramalý zájem o osud Jana Masaryka a jeho úlohu během kulminace krize třetí republiky. Na jedné straně máme Ripkovo tvrzení, že Masaryk s podáním demise souhlasil a domluvili se, aby ji podal až o den později, a tak rány pro komunisty mohly přicházet postupně. Proti tomu stojí opačné svědectví, podle kterého údajně Masaryk nekomunistickým ministrům, když jej se situací seznámili, řekl „jste volové“ (s. 288). V téhle nejasné situaci je výmluvná Smutného poznámka, která vyznívá velmi logicky: Jakmile by se o plánu dověděl, Masaryk by určitě hned utíkal k prezidentovi poradit se, jak postupovat. A účastníci se shodli na tom, že to se určitě nestalo.

Zarážející je rovněž perspektiva, s jakou nahlízejí účastníci postoje západních mocností. Nejčastěji z protokolů vyplývá pocit zrady. Na druhé straně však na žádném místě nenalezneme ani pokus o sebereflexi, nakolik českoslovenští nekomunističtí politici sami sobě podkopávali půdu pod nohama v předchozím období tím, že vycházeli vstříc zájmům Sovětského svazu a komunistické strany a úměrně tomu ztráceli důvěryhodnost na Západě. Jistěže nikdy nebude možné zrovna tuto otázku zodpovědět jednoznačně. Na to metody historiografie nestačí, aby historik byl schopen zodpovědět, zda už to bylo „přfliš“. Nicméně kritické názory ve směru k nekomunistům v soudobé historiografii, jak je prezentuje Igor Lukeš nebo Vít Smetana, vyznívají velmi přesvědčivě.⁵

Má naprostou pravdu Pavel Horák, když oceňuje, že v publikovaném souboru dokumentů nejde jen o dosažení faktografické přesnosti, o niž sami aktéři usilovali především, nýbrž že v jejich úvahách se „odrážejí představy o tehdejším světě, politice, demokracii, o spojencích a nepřátelích, o vítězstvích i porážkách, normách, hrdinství, zradě, zbabělosti, pravdě a lži, o dějinách a dějinnosti“ (s. 13). Z řemeslného hlediska je edice kvalitně zpracována. Obsahuje dostatečné množství vysvětlujících poznámek a odkazů, aniž by jimi byl výsledný text neúměrně zahlcován. Soubor protokolů jistě nijak nezvrátí současné interpretace únorových událostí. Přesto se jedná o počín záslužný, obohacující naše rozumění o četné individuální perspektivy na dílčí procesy a události, a odhodlání editorů pustit se do tohoto náročného vydavatelského díla nepochybně zasluhuje uznání.

5 LUKÉŠ, Igor: *Československo nad propastí: Selhání amerických diplomatů a tajných služeb v Praze 1945–1948*. Praha, Prostor 2014; SMETANA, Vít: *Ani vojna, ani mír: Velmoci, Československo a střední Evropa v sedmi dramatech na prahu druhé světové a studené války*. Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2016.

Recenze

Židé z Československa v sovětských lágrech

Milada Polišenská

DVOŘÁK, Jan – HRADILEK, Adam: *Židé v Gulagu: Sovětské pracovní a zajatecké tábory za druhé světové války ve vzpomínkách židovských uprchlíků z Československa*. Praha, Ústav pro studium totalitních režimů 2017, 293 strany, ISBN 978-80-87912-93-5.

Problematika perzekucí osob z území Československa v táborech sovětského Gulagu se mohla stát až po pádu komunismu předmětem vědeckého výzkumu a odborného zpracování. V současné době je již bibliografie vědeckých studií i memoárových titulů vydaných u nás – ať z pera domácích autorů, či v překladu – značně bohatá, přesto však je zde prostor pro další bádání a podstatné příspěvky. To je i případ recenzované publikace.

Historikové Jan Dvořák a Adam Hradilek, kteří působí v Ústavu pro studium totalitních režimů, se etablovali jako přední čeští odborníci na problematiku Gulagu.¹ Navazují přitom na práci, jejíž základní kameny zde položil profesor Slezské univerzity v Opavě Mečislav Borák,² a dále ji rozvíjejí. Jejich kniha *Židé v Gulagu*

1 Pripomeňme, že označení Gulag je zkratkou názvu *Glavnoje upravlenije lagerej* (Hlavní správa táborů). Pod tímto názvem systém vězeňských táborů v SSSR existoval v letech 1930–1960.

2 Viz BORÁK, Mečislav: *České stopy v Gulagu: Z výzkumu perzekuce Čechů a občanů ČSR v Sovětském svazu*. Opava, Slezské zemské muzeum 2003; TÝŽ: *Moskevská pohřebiště: Češi a českoslovenští občané popravení v Moskvě v letech 1922–1953*. Opava, Slezská univerzita v Opavě, Fakulta veřejných politik 2013; TÝŽ a kol.: *Perzekuce občanů z území dnešní České*

je o to cennější, že se zabývá specifickou skupinou vězňů, které doposud nebyla věnována pozornost – osudy osob židovského původu z území Československa, které se za druhé světové války nestaly obětí vyhlazovací mašinerie nacistického Německa, ale ocitly se v soukolí represivního systému Sovětského svazu.

Podle zjištění Mečislava Boráka a dalších odborníků, které cituje i hodnocená práce (s. 11), v období od dvacátých do padesátých let minulého století politické represe v Sovětském svazu postihly pětadvacet tisíc československých občanů a českých krajanů žijících na sovětském území. Mezi nimi bylo i nemálo osob židovského původu. Za druhé světové války se židovské obyvatelstvo dostalo mezi mlýnské kameny nacistického holocaustu a sovětských perzekucí. Jan Dvořák s Tomášem Hradilkem výstižně uvádějí svou knihu citátem Simona Wiesenthala, který poukázal na to, že Hitler zavedl systém masové likvidace určitých kategorií osob, ale Stalin nesystematickým způsobem v důsledku vyvraždil lidí početně více.

Publikace je rozdělena tematicky do čtyř kapitol podle politicko-válečného kontextu, ve kterém se zatčení do táborů sovětského Gulagu dostali. Každá z kapitol je uvedena kratší historickou studií, po níž následují zachycené vzpomínky přeživších pamětníků. Kromě toho má kniha velmi dobře napsaný úvod, který poučeně uvádí do problematiky z obecnějšího hlediska a nekříží se s odbornými statěmi na začátku kapitol.

První část „Uprchlíci z Protektorátu Čechy a Morava“ se týká těch, kteří se po Mnichovu, a hlavně po okupaci českých zemí vydali na útěk před sílícím ohrožením, především do Polska a odtud do Sovětského svazu. Polské hranice tehdy překročilo mnoho českých obyvatel, hlavně mužů (vojáků i civilistů), z nichž se poté – zejména přičiněním generálního konzula v Krakově Vladimíra Znojenského – začaly tvořit zárodky československých vojenských jednotek v zahraničí. Ty se však před vypuknutím války nemohly jako československé ozbrojené síly v zahraničí regulérně uplatnit. Jedinou možností pro uprchlíky z protektorátu v těchto prvních měsících bylo vstoupit do francouzské Cizinecké legie, což mnozí také učinili. Až po vstupu Francie do války proti Německu v září 1939 se začaly na jejím území formovat československé jednotky. Mnozí uprchlíci z Československa, kteří se dostali do Polska a mezi nimiž bylo nemálo osob židovského původu, však zvolili (nebo neměli jinou možnost) odchod dál na východ do Sovětského svazu. Zde byli vesměs zatčeni a odsouzeni za nezákonné překročení hranice – či ještě hůře za špionáž – na tři až pět let nucených prací v Gulagu (to se týkalo i osob, o nichž pojednává druhá a třetí kapitola knihy). Některé rozsudky však byly i značně přísnější, až na patnáct let odnětí svobody. Nejmladším internovaným bylo jedenáct nebo dvanáct let, zatímco nejstarší z nich se narodil v roce 1887. Pro uprchlíky z Československa se po několika

republiky v SSSR: *Sborník studií*. Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 2003; Týž (ed.): *Perzekuce československých občanů v Sovětském svazu (1918–1956): Sborník studií*. Opava, Slezské zemské muzeum – Slezská univerzita v Opavě 2007; Týž (ed.): *Výzkum perzekuce československých občanů v Sovětském svazu (1918–1956): Sborník příspěvků z mezinárodní konference pořádané Ústavem pro soudobé dějiny Akademie věd České republiky, Národním archivem České republiky a Slezským zemským muzeem 30. listopadu 2006 v Praze*. Opava, Slezské zemské muzeum 2007.

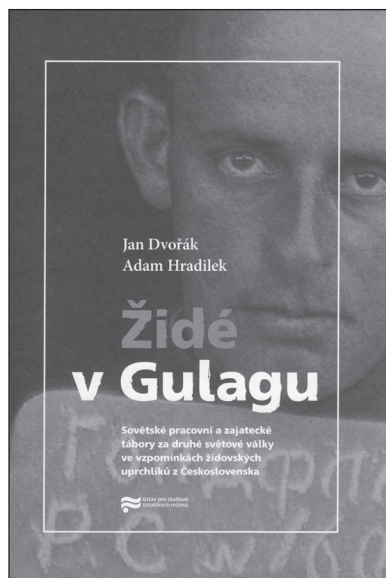
letech strávených v Gulagu stalo vysvobozením přihlášení do vznikající Svobodovy armády. Všem se to ale nepodařilo a ze vzpomínek je zřejmé, že někteří nuceně uvízli v Sovětském svazu až do poloviny padesátých let.

Historický úvod k druhé kapitole, nazvané „Vyhnaní a uprchlíci z nacistického tábora v Zarzecze u Niska nad Sanem“, vystihuje dobové souvislosti prvních transportů Židů z českých zemí a líčí takzvanou Akci Nisko jako počátek realizace nacistických plánů na germanizaci dobytých území. Poté co německé vedení změnilo priority a soustředilo se na odstranění židovského obyvatelstva z Varšavy a západního Pruska, byla „Akce Nisko“ zrušena, vězni z tábora u Niska byli vyhnáni a přinuceni přejít hranici do Sovětského svazu (přičemž mnozí z tábora sami uprchli), kde je postihl stejný osud jako ostatní uprchlíky.

Autoři odhadují počet československých Židů v této skupině na tisíc osob.

Také třetí kapitola „Uprchlíci z území předválečného Československa anektovaného Maďarska“ má dobře podaný historický kontext. Autoři na jejím začátku přehledně a jasně popisují situaci na Podkarpatské Rusi koncem třicátých let, zachycují pestré národnostní složení tohoto regionu a maďarskou politiku vůči němu, nastiňují základní rysy tamních vztahů mezi Rusíny, Ukrajinci, Poláky, Maďary a Židy. Pozornost přitom věnují zvláště postojům komunistů, ukrajinských a rusínských nacionalistů a židovské menšiny. Její původně celkem pozitivní postoj k nastolení maďarské vlády se změnil s tím, jak se zotřovala maďarizace a narůstal antisemitismus, což se plně projevilo přijetím zákona z 29. května 1938, který židovské obyvatelstvo výrazně diskriminoval. Autoři nezapomínají ani na službu v organizaci Levente, která byla pro nemaďarskou mládež povinná a sloužila jako nástroj pěstování její oddanosti k Maďarsku.

Za těchto okolností se mnohým jevil jako kýžená záchrana únik do Sovětského svazu, jenž byl navíc usnadněn horským terénem Karpat i blízkostí státní hranice po sovětské okupaci východního Polska. Touto únikovou trasou procházeli uprchlíci z Maďarska, Protektorátu Čechy a Morava, Rumunska a Slovenska, mezi nimiž bylo velké procento osob židovského původu, komunistů a sociálních demokratů. Jak autoři výstižně ukazují, kromě bezprostředního ohrožení byla řada z nich vedena sympatiemi k Sovětskému svazu, v nichž se mísily vlastní iluze, (pro)sovětská propaganda a neznalost skutečných poměrů. Autoři odhadují počet uprchlíků z Podkarpatské Rusi do Sovětského svazu na pět a půl tisíce osob, včetně asi čtyř stovek žen a šesti set čtyřiceti Židů. Tyto souhrnné údaje autoři podrobněji rozepisují, přičemž vycházejí ze svého výzkumu v nově otevřených fondech Lidového

komisariátu vnitra (*Narodnyj komissariat vnutrennich děl* – NKVD) v archivech v Zakarpatské oblasti Ukrajiny.

Poslední kapitola „Dezertéři z pomocných pracovních jednotek maďarské armády a váleční zajatci v internačních táborech“ pojednává o skupině zajatců, o jejichž existenci je u nás nejmenší povědomost. Byly to osoby, které byly nasazeny na frontě proti Sovětskému svazu a během válečných operací na jeho území padly do zajetí nebo které zběhly z maďarského vojska. O složitosti jejich situace a o pekle, kterým museli projít, se dovídáme především díky úvodní studii k této kapitole. Autoři vysvětlují, že vojenská služba byla povinná na všech územích anektovaných Maďarskem a týkala se i Židů. Zpočátku i oni sloužili v pravidelných jednotkách, postupně však proti nim narůstaly restriktce. Po druhé vídeňské arbitráži v srpnu 1940 byli noví rekruti zařazováni do pomocných oddílů a v srpnu 1941 tam byli povoláni všichni, i stávající vojáci židovského původu. Autoři odhadují, že jich bylo asi sto tisíc, z toho zhruba polovina byla po útoku Německa na SSSR odvelena na frontu. Zde byli *de facto* nasazeni do boje po boku třetí říše, která přitom Židy plánovitě a v masovém měřítku vyhlazovala. Židovští příslušníci pomocných oddílů byli vystaveni na frontě mimořádně krutým podmínkám, s nimiž autoři na několika stručných, avšak výmluvných příkladech seznamují. Po likvidačním zacházení za strany maďarských velitelů je v zajetí čekaly vražedné podmínky v Gulagu. Dvořák s Hradílkem uvádějí, že z pěti set čtyřiceti tisíc osob židovského původu nasazených na východní frontě jich osmdesát procent zemřelo na útrapy válečných operací a sovětského zajetí.

Historické statě v jednotlivých kapitolách jsou napsány přesvědčivě, i na celkem malém prostoru byli autoři schopni výstižně zachytit různé aspekty dané problematiky a jejich pohled není v žádném smyslu černobílý. Neopomněli například upozornit na ohromné ztráty sovětského civilního obyvatelstva i válečných zajatců během německé invaze. Rozepisují se ale také o deportacích z Maďarska v závěru války i těsně po ní, kdy jen z Budapeště bylo odvečeno do Sovětského svazu asi sto tisíc osob. Z Dvořákova a Hradílkova výkladu jasně vyplývá, že Sověti nerozlišovali nuceně nasazené osoby v nepřátelských jednotkách od příslušníků pravidelné armády a že s židovskými zajatci v táborech nakládali v zásadě jinak než s ostatními skupinami. To ovšem neznamenal, že by přitom zcela vymizely různé projevy „tradičního“ antisemitismu. Na druhé straně se židovští vězni mohli setkat s lepším přístupem, pokud narazili v řadách sovětských orgánů také na Židy, a jak autoři dokládají, pomáhala jim často i jejich víra nebo vzdělání, například lékařské.

Na úvodní studii v každé kapitole navazují vzpomínky pamětníků. Je jich celkem jednadvacet a každé svědectví uvozuje dobře zpracovaný životopis dotyčného. Všechna svědectví jsou velmi silná a po přečtení knihy zanechávají hluboký dojem. Někteří uprchlíci se dostali do nemilosrdného soukolí v chlapeckém věku, a když jako ještě nedospělí – ve svých patnácti letech – v Buzuluku vstoupili do formující se československé východní armády, měli již za sebou několik let v pracovních koloniích Gulagu. To byl případ Sigmunda Hladíka (narozeného roku 1927), který byl zadržen orgány NKVD v Pobaltí, kam se jeho rodina kočovných artistů uchýlila ve snaze zachránit se před nacisty. Tento osud s ním sdílel i Hanuš

Rosenbaum (Hanan Ron, narozen 1928), který pak po válce emigroval do Izraele, jako zaměstnanec ministerstva zahraničních věcí židovského státu působil na různých místech v zahraničí a nakonec přešel do služeb Mosadu. Pohnutý byl život Kurta Bihellera (narozen 1921), z jehož rodiny dvaadvacet příslušníků zahynulo v nacistických vyhlazovacích táborech. Jako mnozí jiní byl zatčen orgány NKVD ve Lvově, z Gulagu se dostal „via Buzuluk“, účastnil se bojů ve Svobodově armádě, oženil se s příslušnicí vojenské jednotky a po válce působil ve vysokých armádních funkcích, mimo jiné jako vojenský atašé v Bukurešti. V padesátých letech byl perzekvován, po rehabilitaci působil v Dozorčí komisi neutrálních států v Koreji (to již pod jménem Karel Borský) a po pádu komunismu byl vyznamenán prezidentem Václavem Havlem. Velmi silný příběh vypráví Fred Morgenstern (narozen 1922), který zažil útrapy pověstného tábora v Magadanu v Kolymské oblasti na Dálném východě, poté bojoval u Sokolova a po válce se úspěšně vypracoval ve Spojených státech, nebo medik Marek (Mordechaj) Neuer (narozen 1904), který prošel tábory Gulagu v arktických oblastech Ruska i v pouštích Uzbekistánu, prodělal tyfus a nakonec se stal lékařem ve Svobodově armádě.

Je těžké vybírat ze zaznamenaných výpovědí konkrétní případy, o jejich působivosti se může každý čtenář sám přesvědčit. Nelze ale nezmínit pamětníka ze zcela opačné strany politického spektra, s jehož svědectvím se rovněž v knize setkáme. Jeho jméno je na rozdíl od ostatních známé, ovšem velmi nechvalně. Jde o Karla Vaše (1916–2012), jehož komunistickým přesvědčením neotřásl ani pobyt v Gulagu, spolupracovníka NKVD a zástupce přednosty Obranného zpravodajství Bedřicha Reicina, který se po únoru 1948 jako vyšetřující soudce Státního soudu v Praze a referent Státní prokuratury v Praze podepsal na popravě generála Heliadora Píky a odsouzení desítek dalších osob k trestu smrti nebo dlouholetého žaláře.

Autoři čerpali z rozhovorů s pamětníky pořízených pro tuto knihu a z dosud nepublikovaných svědectví zaznamenaných dříve, která jsou uložena v různých institucích v České republice i v zahraničí.³ Jelikož je kniha zaměřena na židovské uprchlíky z Československa, kteří byli uvězněni v Gulagu, museli autoři vynaložit mimořádné úsilí, aby shromáždili jejich výpovědi roztroušené mezi stovkami až tisíci jiných svědectví, která se týkají židovských osudů za války. Ohromný rozsah těchto databází ukazuje například projekt Nadace šoa (*Shoah Foundation*), na nějž odkazují Dvořákem s Hradilkem – jedná se o dvaapadesát tisíc nahrávek pamětníků z šestapadesáti zemí; z nich 4613 svědectví bylo pořízeno s osobami původem z Československa, z čehož je pouze jednatřicet záznamů o sovětských represích a Gulagu.

U výpovědí pamětníků, které pořídili přímo autoři knihy, je pak třeba ocenit jednak kvalitu kladených otázek, které přispěly k historické hodnotě těchto

3 Jedná se o Archiv vizuální historie USC Shoah Foundation v Centru vizuální historie Malach při Univerzitě Karlově v Praze, Archiv Jad Vašem (*Yad Vashem Archives*) v Jeruzalémě, Archiv Židovského muzea – oddělení pro dějiny šoa, rozhovory Skupiny orální historie Ústavu pro studium totalitních režimů a Archiv Pamět národa, který je klíčovým projektem neziskové organizace Post Bellum.

svědectví, a také jejich pečlivé ediční zpracování. Autoři si přirozeně uvědomují, že orální svědectví jsou vždy subjektivní, a upozorňují na nutnost kritického přístupu k tomuto druhu pramenů. V současné době však obor orální historie již významně pokročil a opírá se o specifické metody pramenné kritiky, s nimiž jsou autoři obeznámeni. Soubor takto profesionálně a zároveň citlivě zpracovaných svědectví, jak je podává kniha *Židé v Gulagu*, má mimořádnou naléhavost a některé drastické vzpomínky, například Ludvíka Kellnera na tábor Chrenovoje, nelze vymazat z paměti.

Výzkum, který autoři knihy Jan Dvořák a Adam Hradílek uskutečnili, byl pojat široce a komplexně.⁴ Podnikli rozsáhlé studium v řadě archivů v České republice, na Ukrajině i v Ruské federaci, počínaje Moskvou a konče místními archivy v odlehlých končinách na území bývalého Sovětského svazu. Velmi užitečné bylo využití rezortních státních archivů Bezpečnostní služby Ukrajiny (*Služba bezpečky Ukrajiny*) v Kyjevě, Lvově a Užhorodu, jakož i fondů Ruského státního vojenského archivu (*Rossijskij gosudarstvennyj vojennyj archiv*) v Moskvě. Domnívám se však, že autoři měli přihlédnout i k pramenům Archivu Ministerstva zahraničních věcí v Praze a k archivům slovenským. Dále čerpali z tištěných i rukopisných vzpomínek, ze statistik, soupisů a přehledů vydaných na Ukrajině a z internetových zdrojů. Svůj výzkum podložili také odpovídající odbornou bibliografií. Mezi uvedenými tituly bych jen přivítala i studie maďarské, které zde chybějí, byť s pojednávaným tématem úzce souvisejí. V současné době jsou často dostupné v angličtině, takže jazykovou bariéru je možné obejít.

Kniha *Židé v Gulagu* je vybavena anglickým a ruským resumé, obsahuje přehled použitých zkratk a důležitý je i seznam zkratk táborů Gulagu. Poznámkový aparát je zpracován nanejvýš účelně. Svazek je velmi dobře vypraven po grafické stránce, co do kvality papíru a tisku. Úroveň reprodukce dobových fotografií a písemností je vynikající. Dokumenty, u nichž lze předpokládat, že původně byly psány na nekvalitním papíře a často tužkou, jsou přetištěny skvěle.

Publikovaná kniha je výsledkem mnohaleté práce a vyšla díky podpoře Nadačního fondu obětem holocaustu, hrazeného z dotace Ministerstva kultury ČR. Její hodnota spočívá nejen v tom, že důstojně a přitažlivě zpracovává poměrně specifické téma

4 Zde je namístě zmínit, že jejich publikace je součástí širšího projektu, který mapuje historii represí československých občanů a krajanů v SSSR. Tuto vazbu názorně podtrhuje i jednotná grafická úprava všech knižních svazků vzešlých z projektu. (Srv. DVOŘÁK, Jan – FORMÁNEK, Jaroslav – HRADÍLEK, Adam: *Čechoslováci v Gulagu: Životní osudy krajanů postižených politickými represemi v Sovětském svazu*. Praha, Česká televize – Ústav pro studium totalitních režimů 2017; TÍŽ: *Čechoslováci v Gulagu*, sv. 2 a 3: *Příběhy krajanů popravených či vězněných v Sovětském svazu*. Praha, Česká televize – ÚSTR 2018 a 2019.) Na základě uvedeného výzkumu vznikl v roce 2017 také trojdílný dokumentární film České televize *Čechoslováci v Gulagu*, jehož režisérkou a scenáristkou je Marta Nováková. Ke složitě poválečné repatriaci perzekvovaných československých občanů ze Sovětského svazu viz POLIŠENSKÁ, Milada: *Čechoslováci v Gulagu a československá diplomacie 1945–1953*. Praha – Bratislava, Libri – Ústav paměti národa 2006; TÁŽ: *Czechoslovak Diplomacy and the Gulag: Deportation of Czechoslovak citizens to the USSR and the negotiation for their repatriation, 1945–1953*. Budapest – New York, Central European University 2015.

Židů z Československa perzekvovaných v Sovětském svazu, které bylo doposud stranou soustředěného výzkumu. V širším kontextu je i důležitým doplněním znalostí k dějinám pomnichovského Československa, Protektorátu Čechy a Morava, Slovenského státu a Podkarpatské Rusi právě tak jako dosud málo známých momentů druhé světové války na sovětském území.

Recenze

Země sovětů očima a perem československých intelektuálů

Dagmar Petišková

DAVIDOVÁ GLOGAROVÁ, Jana – DAVID, Jaroslav: *Obrazy z cest do země sovětů: České cestopisy do sovětského Ruska a Sovětského svazu 1917–1968*. Brno – Ostrava, Host – Ostravská univerzita, Filozofická fakulta 2017, 255 stran, ISBN 978-80-7577-225-1 a 978-80-7464-934-9;

ŠIMOVÁ, Kateřina – KOLENOVSKÁ, Daniela – DRÁPALA, Milan (ed.): *Cesty do utopie: Sovětské Rusko ve svědectvích meziválečných československých intelektuálů*. Praha, Prostor 2017, 871 strana, ISBN 978-80-7260-331-2.

V roce 2017 u nás vyšly dvě knihy, které se věnují literárním textům, jež vznikly a byly publikovány na základě cest spisovatelů, umělců, politiků i dalších českých (československých) občanů do Sovětského svazu. *Obrazy z cest do země sovětů* se zabývají časovým úsekem let 1917 až 1968, *Cesty do utopie* zahrnují texty z období let 1920 až 1938. Přinášejí svědectví o tom, jakým způsobem Češi či Čechoslováci vnímali a jak informovali o poměrech v nově vytvořeném sovětském státě.

Před listopadem 1989 bylo uveřejněno několik výborů meziválečných reflexí z cest do Sovětského svazu. *První cesty do země Leninovy* v edici novináře a dřívějšího kulturněpolitického činitele Viléma Kúna zahrnuły upravené texty pouze tří

autorů – Bohumíra Šmerala, Ivana Olbrachta a Marie Majerové.¹ K sedmdesátému výročí říjnové revoluce vyšla antologie *Dobrá zvěst*, která byla společným dílem literárního historika a editora Milana Blahynky a jeho manželky, publicistky a editorky Kateřiny Blahynkové. Šlo o dosti široce pojatý a pečlivě připravený výbor, který však odrážel dobovou tabuizaci určitých autorů a historických témat a byl opatřen výrazně ideologicky podbarvenou Blahynkovou předmluvou.² Výběr textů z dvacátých let minulého století, cílený nikoliv na dospělého, ale na dětského čtenáře, uspořádal již v padesátých letech básník a publicista Oldřich Kryštofek. Vybral ukázky z prací přibližujících život sovětských dětí a pionýrů, jež byly uveřejňovány na stránkách dětského proletářského časopisu *Kohoutek* (1922–1930); k jejich autorkám a autorům patřila Helena Malířová, Marie Majerová či František Pišek.³

K tomuto předlistopadovému výčtu antologií věnovaných zprávám ze Sovětského svazu patří ještě výbor textů autorů spjatých s oblastí východních Čech *Příběhy z cest na východ* v edici bibliografa a literáta Ladislava Vaciny, který zahrnuje časový úsek sto padesáti let, od třicátých let 19. století až do tehdejší současnosti.⁴ Jde o výběr zpracovaný natolik citlivě a vytríbeně, a s ohledem na datum vydání (1982) s takovou mírou tehdy možné objektivity, že stojí za to blíže si ho připomenout. Volbou textů, ať již jsou dílem významného autora, či literárně neškoleného pozorovatele (Michal Kotler), se editorovi podařilo předložit ucelený obraz historické proměny země, ke kterému patří jak carské období, tak poříjnový přerod s meziválečnou periodou budování socialismu, obě světové války i doba poválečná do konce sedmdesátých let dvacátého století.⁵ Výrazná je v zařazených textech linie slovanské sounáležitosti, úcta k velikánům ruské vědy a kultury, ale i soucit se strádajícími a víra v budoucí sociální spravedlnost. Vacinovi se podařilo pojmout

1 KÚN, Vilém (ed.): *První cesty do země Leninovy*. Praha, Práce 1973.

2 BLAHYNKOVÁ, Kateřina – BLAHYNKA, Milan (ed.): *Dobrá zvěst: Z cest za poznáním SSSR ve dvacátých a třicátých letech*. Praha, Československý spisovatel 1987.

3 KRYŠTOFEK, Oldřich (ed.): *Rudý květ: Výbor z časopisů proletářských dětí předmnichovské republiky*. Praha, Mladá fronta 1954, s. 79–107.

4 VACINA, Ladislav (ed.): *Příběhy z cest na východ*. Hradec Králové, Kruh 1982.

5 Vybrané texty v první části antologie přibližují carské Rusko včetně Sibiře (v roce 1842 dovedla Michala Kotlera zlatokopecká touha až k břehům Jeniseje), ale i Ukrajiny (František Řehoř), Běloruska a Litvy (Adolf Černý). Črty, úryvky dopisů, literární drobnokresby, reportáže a memoárové texty oceňují osobnosti ruského intelektuálního i uměleckého života, všímají si ale i hodnoty mezilidských vztahů (dopis Karla Jaromíra Erbena o české účasti na etnografické výstavě v Moskvě roku 1867, Hankova črta o čarovné architektuře Petrohradu, válečná vzpomínka Fráni Šrámka, vyprávění dvaadvacetiletého Zdeňka Nejedlého o návštěvě Lva Nikolajeviče Tolstého v Jasné Poljaně, pohled Pavla Durdíka na ruské divadlo, vzpomínka Josefa Muziky na ruské hudební prostředí) a zabývají se společenskou situací carského Ruska i často problematickou otázkou slovanské vzájemnosti (Antal Stašek, Karel Havlíček Borovský, Jindra Imlauf). Následují zprávy kladně hodnotící říjnovou revoluci a následné společensko-politické změny i proměny života obecně (Alois Němec, Jaroslav Hašek, František Albert, Ivan Olbracht, Peter Jilemnický, Jan Weiss a Ilja Bart), o strádání a hrdinstvích za druhé světové války píše Karel Klapálek, Jarmila Glazarová i Miroslav Ivanov a antologii uzavírá psychologická črta Jana Dvořáka o setkání dávných přátel, kteří spolu prožili jistý čas ve válečné době.

knihu jako cestu za poznáním země a lidského ducha i duše, kde politika nehraje, ač je v textech pochopitelně také přítomna, tu hlavní úlohu. Je navíc obdivuhodné, jak se ve svém erudovaném doslovu editor dokázal oprostít od dobově poplatných a takřka povinných ideologických frází.

Editoři recenzovaných publikací z roku 2017 měli už zcela jiné možnosti volby než sestavovatelé předlistopadových antologií a mohli se věnovat i dílům k sovětskému zřízení značně kritickým, která by komunistická cenzura nepovolila. Shromáždili a vybrali práce, které se zabývají ideologickými, politickými, ekonomickými a sociálními otázkami bolševického státu, jeho literaturou, divadlem, filmem, výtvarným uměním a architekturou, ale také výchovou a vzděláváním, průmyslem a zemědělstvím, náboženstvím a ateistickou propagandou.

Autorská dvojice *Obrazů z cest do země sovětů*, literární historička Jana Davidová Glogarová a lingvista Jaroslav David, vybrala pro své rozbory a ilustrace celkem dvaasedmdesát textů reflektujících osobní zkušenosti ze Sovětského svazu, převážně knižních, v menší míře časopiseckých. V rámci vlastního výkladu uveřejňují krátké ukázky z odborných i populárně naučných pojednání, cestopisů, dokumentárních reportáží či beletristických útvarů z pera spisovatelů, novinářů, odborníků různých profesí i dalších zainteresovaných osob, které pobývaly v bolševickém státě, a z různých hledisek je analyzují. Sledují přitom, jak se měnil obsah těchto výpovědí – od ideově a politicky rozmanitých z meziválečného období přes nekritickou adoraci sovětských poměrů ve druhé polovině čtyřicátých a první polovině padesátých let až k novému posunu cestovatelsko-autorského zájmu v letech šedesátých, kdy se namísto reflexí soustředěných na politická a společenská témata objevují stále častěji texty obvyklého turistického zaměření, jež seznamují především s přírodou země, s jejími atraktivními a exotickými místy. Součástí publikace je obrazová příloha s fotokopii knižních obálek, titulních listů či knižních ilustrací, dále resumé v češtině, angličtině a ruštině, seznam pramenů a literatury a jmenný rejstřík.

Texty, jež do svých *Obrazů* Jana a Jaroslav Davidovi vybrali, zahrnují široké časové rozpětí, podobně jako tomu bylo ve Vacinově antologii. Hlavním cílem knihy je sice rozbor textů českých (československých) cestovatelů do Sovětského svazu po roce 1917, zabývá se ale, i když okrajově, také dřívějšími pracemi, jež se týkají carského Ruska.

Autoři si nejprve všímají obecněji cestopisu jakožto specifického žánru, charakterizují jeho typické rysy, upozorňují na literární mystifikace typu Mandevillova cestopisu a pak již se soustředí na autentické zprávy z cest „na východ“. Prvním obsáhlým dílem o geografii, historii a etnologii Ruska, se kterým se mohl český čtenář obeznámit, byla *Kronika moskevská* (1589), sestavená Matoušem Hosiem z Vysokého Mýta na podkladě již vytištěných historicko-geografických a etnologických spisů – kronik a cestopisů zahraničních autorů-cestovatelů.⁶ Autoři *Obrazů* upírají

6 Jako základ pro *Kroniku moskevskou* sloužila díla *Rerum moscovitarum commentarii* (1549) rakouského diplomata Sigmunda z Herbersteinu a *Sarmatiae Europaeae description*, jehož autorství je připisováno Alessandru Guagninimu či Macieji Strykowskiemu

pozornost na několik literárních publikací vyprávějících, často velmi kriticky, o ruských poměrech v 19. století, jež sepsali na základě vlastních dojmů čeští rusofilové a zastánci myšlenky slovanské vzájemnosti (Karel Havlíček Borovský, Vilém Mrštík, Zdeněk Matěj Kuděj).

V textech pocházejících z období od ruské říjnové revoluce do československého únorového převratu (1917–1948) se odráží střetávání ideologií „sympatizujících a nesympatizujících cestovatelů“ (s. 34). Jsou zde představeni autoři zastávající různé politické a ideové názory, kteří v té době Sovětský svaz navštívili a své dojmy české veřejnosti sdělili v samostatných knihách či prostřednictvím článků v časopisech. Patřili k nim spisovatelé a literární kritici (Marie Majerová, Marie Pujmanová, Ivan Olbracht, Václav Tille a další), novináři (Julius Fučík, Egon Erwin Kisch, Géza Včelička), výtvarníci (Helena Bochořáková-Dittrichová), divadelní, hudební a filmoví umělci (Jan Werich, Jaroslav Ježek), historici (Ivan Slavík), politici (Bohumír Šmeral, Jaromír Nečas), ale i pedagog Karel Velemínský či katolický kněz Josef Mádle. Jsou mezi nimi také bývalí legionáři (Jaroslav Kratochvíl, Josef Kopta, Václav Cháb), kteří se po revoluci setkávali s novou politickou a společenskou situací, kterou mohli porovnávat s poměry předrevolučními.

Publikace se zabývá motivy, jež české autory-cestovatele do sovětské říše přiváděly; přibližuje sám akt překročení hranice a napětí i očekávání, které mu předcházelo; seznamuje s itinerářem cest, jímž byli turisté přijíždějící do Sovětského svazu postupem času stále více svazováni. Ukázky textů zachycují nejčastější tematické okruhy a příznačné postoje jednotlivých autorů. Politickou a protináboženskou propagandou byli někteří okouzleni, pro druhé však představovala zmar. Dělník býval prezentován jako nový typ ideálního člověka, zasazující se o technický pokrok. Častým tématem bylo postavení žen v sovětské společnosti, oslavovalo se dětství a mládí, v nichž autoři spatřovali záruku šťastné budoucnosti. Zvláště návštěvníci z řad umělců intenzivně vnímali a posuzovali roli umění v sovětské společnosti.

Po roce 1945 se do Sovětského svazu vracela a nově o něm referovala řada literátů, kteří zde pobývali již před válkou (například Marie Majerová či Marie Pujmanová). Okruh cestovatelů se pak od roku 1948 rozšiřoval o manuálně pracující, kteří byli do země, jež se stala vzorem při budování socialismu, vysíláni jako zástupci své profese. Po návratu ze Sovětského svazu tak své zkušenosti a dojmy publikovali

(srv. ŁATYSZONEK, Oleg: *Od Rusinów Białych do Białorusinów: U źródeł białoruskiej idei narodowej*. Białystok, Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku 2006, s. 91).

traktoristé, strojníci či dojičky, kterým však většinou chybělo literární školení či talent, což se odráželo v kvalitě jejich písemného svědectví a šablonovitým podání. Ve větší míře než před válkou také začali českoslovenští občané navštěvovat vzdálené, často exotické oblasti, jakými byly zakavkazské země nebo Sibiř.

Autoři *Obrazů* upozorňují na skutečnost, že cestopisy z meziválečných a prvních poválečných let věnovaly značnou pozornost jazykovým otázkám. Zmiňují „obecnou neproblematičnost porozumění ruštině“ (s. 165) i u těch českých a slovenských cestovatelů, kteří se ruský neučili. Poukazují na to, že používání ruských výrazů, které českoslovenští literáti vkládali do svých textů, posilovalo autenticitu jejich sdělení. („Zachtělo se nám ‘gulat’. Jen tak bez cíle...“ – s. 165)⁷ Rozlišovala se slova, která patřila k jazykovým prostředkům „starého carského člověka“ (*ničevo*), a výrazy, jež signalizovaly hbité, revoluční tempo (*sju minutku*) (s. 167). Revoluce přinášela nová pojmenování i výrazové posuny již existujících slov. S nadšením, jako symbol revolučních změn a zrychleného času, přijímali autoři-cestovatelé fenomén zkratk a složenin; všudypřítomná zkratkovitá pojmenování v názvech institucí, firem či obchodů chápali jako nutnost, jako součást přeměny společnosti. Cestopisy také upozorňovaly čtenáře na ruská zeměpisná jména a jejich nové podoby. Všimly si a komentovaly porevoluční proměny v názvech toponym (středem zájmu byl Leningrad a Stalingrad), přinášely ale i etymologické výklady tradičních pojmenování, jako třeba v případě hydronymu Volha (s. 177). Prostřednictvím toponymických aluzí se snažily navodit představu „světové proslulosti“ ruských měst a míst, která se ovšem od svých západních protějšků odlišovala pokrokem a sociální spravedlností („Soči je ... Floridou pracujících lidí“ – s. 181).⁸

Určitá výtku směřuje k jazykovému stylu Jany a Jaroslava Davidových, jenž – alespoň na určitých místech – nepůsobí příjemně.⁹ Čtenáře rovněž zarazí, že při hodnocení Fučíkova cestopisu *V zemi, kde zítra již znamená včera* si autoři protirečí. Zatímco v úvodním slově sdělují, že byli Fučíkovým „suchopárným, spíše výkladovým“ stylem zklamáni (s. 15), dále v textu ho posuzují jinak: „Přestože se v knize klade velký důraz na fakta, rozhodně není strohým a odosobněným pojednáním. Autor-vypravěč je naopak citově zaujatý a angažovaný.“ (s. 51) Jde však o drobnosti, které kvalitu díla zásadním způsobem neovlivní. Ocenění zaslouží poctivá faktografická práce Davidových, reprezentativní výběr publikovaných textů i jejich analýza. Erudovaný, profesní zájem autorů *Obrazů* se odrazil v části věnované změnám zeměpisných jmen i dalších pojmenování v sovětském porevolučním prostředí.

7 BUREŠ, Jan: *Sovětské zápisky*. Praha, Svět sovětů 1919.

8 KUBKA, František: *Černomořská jitra*. Praha, Svět sovětů 1956.

9 Estetičnost a plynulost vyjádření, čtivost i vnímavost čtenáře k obsahu textu mnohde narušuje složitá až nepřehledná stavba souvětí, věcná přetíženost vět, nevhodně volený slovosled, hromadění přívlastků neshodných nebo časté a nepřiměřené používání verbálních substantiv. Jeden příklad za všechny: „Podobně jako v předchozích obdobích se také autoři z šedesátých let zajímali o sovětskou společnost, jejíž obraz především cestopisy z pera novinářů čtenářům podávaly prostřednictvím osudů konkrétních lidí.“ (s. 142)

Objemná, bezmála devítisetstránková publikace *Cesty do utopie* je edicí textů, které v meziválečném období napsali a publikovali českoslovenští intelektuálové (v širokém pojetí tohoto výrazu) na základě svých zkušeností z pobytu v Sovětském svazu. Antologii otevírají dvě studie a úvodní slovo editorského týmu. Jednotlivé vybrané texty pak vždy uvozují na samostatných stranách charakteristická motta z pera jejich autorů, reprodukce obálek či titulních listů z příslušných knih a časopisů a nakonec portrétními fotografiemi opatřené biografické medailony, jež představují daného autora a jeho dílo, s akcentací na zkušenost a tvorbu týkající se sovětské skutečnosti. Přetištěné texty často doprovázejí další fotografie, jež zachycují jejich autory při pobytu v Sovětském svazu nebo ve společnosti jejich sovětských přátel. Ke všem statím a kapitolám z rozsáhlejších textů, které byly do antologie vybrány z původních vydání a nově zredigovány, jsou v dalším oddílu knihy přiřazeny komentáře a vysvětlivky. Následuje závěrečná studie a dodatky, které seznamují s důležitými toponymy Moskvy a Petrohradu, jež se vyskytují v jednotlivých textech, dále přinášejí slovníček užitých ruských výrazů (meziváleční autoři nezdědka ozvlášťovali své výpovědi rusismy), soupis zkratk a seznam vyobrazení (s údaji o původu fotografických reprodukcí i o současném uložení originálů) a konečně rozsáhlý jmenný rejstřík se stručnými, výstižnými profiley uvedených osob. Celý svazek uzavírá ediční poznámka, informující o užitých pravopisných zásadách a podávající bibliografický přehled o publikovaných textech.

Úvodní studie historičky Daniely Kolenovské „Sovětská veřejná diplomacie a západní intelektuálové“ se věnuje vývoji zahraničních vztahů Sovětského svazu a cílenému utváření jeho pozitivního obrazu na Západě v meziválečném období. Upozorňuje na mezníky, které byly důležité pro akceptaci SSSR západními státy, a vyzdvihuje zejména posilování sovětské pozice na mezinárodní scéně v rámci antifašistické fronty po nástupu Hitlera, jehož výrazem bylo i přijetí do Společnosti národů v roce 1934.¹⁰ Seznamuje s institucemi a metodami sovětské diplomacie a bolševické propagandy (sama užívá termín „veřejná diplomacie“, zahrnující široký rejstřík nástrojů působení a ovlivňování), které různými cestami vábily západní novináře, spisovatele a další umělce, ale i odboráře, dělníky nebo inženýry, k cestám do Sovětského svazu. Autorka poznamenává, že šlo vesměs o intelektuály nezátížené reálnou politickou odpovědností, kteří v bolševickém zřízení „spatřovali příležitost k naplnění ideálu rovnosti a k prosazení trvalého míru“ (s. 15). Propracovaný centralizovaný systém organizace a kontroly cest zahraničních občanů do Sovětského svazu se začal vytvářet počátkem dvacátých let, postupně se rozvíjel a modifikoval; tak například roku 1922 převzaly sovětské státní orgány dohled nad styky se zahraničními umělci, spisovateli a novináři, v roce 1925 vznikla Vsesvazová společnost pro kulturní vztahy se zahraničím (*Vsesojuznoje obščestvo kulturnoj svjazi s zagranicej* – VOKS) jako ústřední instituce pro kontakty se západními intelektuály, zatímco další úřady zajišťovaly exkurze jiných skupin zahraničních zájemců do továren, škol

10 K diplomatickým vztahům SSSR s Vatikánem, o nichž studie nepojednává, srv. ŠMÍD, Marek: *Diplomatické vztahy Sovětů a Svatého stolce ve 20. a 30. letech dvacátého století*. In: *Revue církevního práva / Church law review*, roč. 25, č. 4 (1995), s. 63–80.

či muzeí, v roce 1929 byl založen Inturist jako monopolní cestovní kancelář pro organizaci běžných turistických zájezdů do SSSR. Bohatý poznámkový aparát, jenž je součástí studie Daniely Kolenovské, zaznamenává mnohá díla především západoevropských intelektuálů, kteří zemi mezi válkami navštívili a podali o ní zprávu.

Druhá studie z pera historičky a rusistky Kateřiny Šimové nese název „Cesty československých intelektuálů do sovětského Ruska“ a přibližuje, jaká byla historie výprav československých poutníků-intelektuálů do Sovětského svazu a jejich místo v širším mezinárodním kontextu. Všímá si české rusofilské tradice a přístupu Tomáše Garrigua Masaryka k „ruské otázce“, soustředí se ale hlavně na pozvolné utváření československo-sovětských oficiálních i neoficiálních vztahů za první republiky. Zachycuje budování československých institucí, organizací a spolků, které měly poslání navazovat kontakty mezi občany obou zemí a přispívat k poznání nové sovětské říše ve zdejší prostředí; prominentní postavení mezi nimi zaujímal Společnost pro hospodářské a kulturní sblížení s Novým Ruskem, založená roku 1924. Autorka pak především přehledně mapuje chronologii cest československých intelektuálů mezi válkami do SSSR, ale i recipročního přijetí sovětských spisovatelů a umělců v Československu.

Texty meziválečných intelektuálů, které tvoří těžiště antologie, jsou literárním zpracováním, často na pomezí žurnalistiky a beletrie, převážně autentických zážitků a postřehů, jež jejich pisatelé získali během pobytu v Sovětském svazu; v několika případech je pak doplňují články z pera autorů, kteří se o vlastní dojmy ze „země sovětů“ opřít nemohli (Ferdinand Peroutka, František Kovárna, Jiří Kroha), avšak na díla návštěvníků SSSR reagovali. Hlavní část textů tvoří pasáže z knih nebo článků z periodik a sborníků, které napsali levicoví intelektuálové. Mnozí byli členy komunistické strany, nebo alespoň s komunistickým či obecněji levicovým hnutím sympatizovali, představovali ale, jak editoři zdůrazňují, značně heterogenní skupinu.

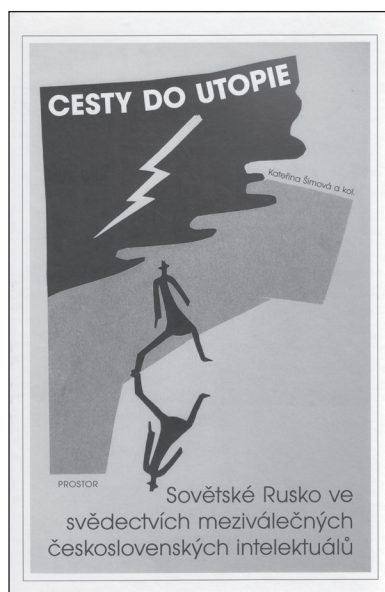
V úvodním slovu k antologii seznamuje editorský tým se způsobem výběru textů: snažil se jejich prostřednictvím prezentovat témata, jež by vytvořila co nejplastičtější a nejpestřejší obraz o „zemi sovětů“ meziválečné doby. Náměty se opakují v tom případě, jeví-li se jako přínosné ukázat opačné názory a odlišné postoje jednotlivých pisatelů. K textům levicově zaměřených literátů jsou tak v antologii pokud možno přiřazeny texty autorů jiné světonázorové pozice (například některá probolševická tvrzení Bohumíra Šmerala a Ivana Olbrachta vyvrací sociálnědemokratický politik Jaromír Nečas, s výroky spisovatelky Marie Pujmanové polemizuje historik Jan Slávek, Ferdinand Peroutka oponuje Adolfu Hoffmeisterovi, proti novináři Egonu Erwinu Kischovi vystupuje otevřeným dopisem slavista Jiří Polívka atd.). Ve výjimečném případě (spisovatel Jiří Weil) jde o konfrontaci dvou textů z pera jednoho autora. Široké spektrum autorů vybraných do antologie umožňuje porovnávat i jazykový styl textů. Čtenář tak může ocenit literární kvality Nezvalovy surrealistické výpovědi, sledovat, jaké jazykové prostředky používá Kisch k dosažení reportérské údernosti či jak s jazykem pracuje Julius Fučík, sepisující svá entuziastická poselství o „zemi vyvolené“.

Statě jsou řazeny chronologicky podle data svého vzniku. Lze v nich tak často vyhledat pasáže zaznamenávající, jak se v průběhu let měnil přístup sovětské

vlády a společnosti k různým aspektům života. Explicitní srovnání nabízí historik Jan Slavík, který Sovětský svaz navštívil opakovaně v letech 1926, 1927 a 1932 a v jehož reflexích lze zřetelně pozorovat posun, kterým země za šest let prošla – namísto entuziasmu poloviny dvacátých let (období Nové ekonomické politiky) nastupuje ve třicátých letech všudypřítomný strach, „všeobecný vzrůst polekanosti inteligence“, „zjev přibírání svědků k rozhovorům“ (s. 493).¹¹

Na rozdíl od autorské dvojice *Obrazů z cest do země sovětů* editorský tým *Cest do utopie* ukázky vybraných děl přímo neanalyzuje; avšak tím, jak vedle sebe staví různě orientované výpovědi a ohlasy na ně, nechává tyto texty, aby se mezi sebou konfrontovaly navzájem.

Příznačné jsou v tomto ohledu výpovědi na téma (pravoslavné) církve a protináboženské propagandy, které zachytily měnící se či ambivalentní přístup sovětského státu k církevní otázce. Po říjnové revoluci docházelo na mnoha místech ke krutým represím jak vůči představitelům pravoslavné církve, tak prostým věřícím. Na druhou stranu se zvedla vlna zbožnosti a ochoty postavit se na obranu církve.¹² V prvních porevolučních letech a pak i v období Nové ekonomické politiky bolševická vláda do určité míry projevy zbožnosti tolerovala a bohoslužby se konaly ve většině kostelů.¹³ Když Bohumír Šmeral podává zprávu o svém pobytu v Rusku v roce 1920, navrhuje, že by se dělnická vláda mohla církví inspirovat: „Skoro mám dojem, že jest zde dosti lidí, které těžkost doby žene do mysticismu a k bohu. Dělnická vláda měla by napodobením náboženských úkonů zaříditi o každém svátku schůzky v krásných místnostech, s hudbou, zpěvem, krátkým proslovem ... povznášející mysli k vysoké ideji... Proletariát, ovládající stát, má k tomu prostředky a při psychologii zdejšího lidu myslím, že by to dobře působilo.“ (s. 98)¹⁴ Egon Erwin Kisch popisuje velkolepost pravoslavných velikonočních svátků v roce 1926: „Téhož večera opět

11 SLAVÍK, Jan: *Po třetí v sovětském Rusku*. Praha, Svaz národního osvobození 1932.

12 Srv. GRAJEWSKI, Andrzej: *Rusko a kříž: Z dějin pravoslavné církve v SSSR*. Praha, Česká křesťanská akademie 1997, s. 14.

13 „Jako důsledek dekretu *O odluce církve od státu a škol od církve*, přijatého v lednu 1918, proběhla v Rusku vlna represí, jež postihla tisíce duchovních, avšak nebyla to ještě doba, kdy se dá hovořit o všeobecném pronásledování křesťanů v Rusku. (...) V období NEPu probíhal boj s církevní hierarchií, ovšem prostí lidé s náboženským přesvědčením do kostela chodit mohli.“ (*Tamtéž*, s. 12 n. a 41.)

14 ŠMERAL, Bohumír: *Pravda o sovětovém Rusku: Denní záznamy z cest do proletářské říše*. Praha, Ústřední dělnické nakladatelství 1920.

demonstrace ... jakou nezná ostatní svět: ruské Velikonoce, slavnost plná středověké mystiky a středověkých vzrůsení. V kostele bylo plno, uvnitř se tlačili lidé jeden na druhém..." Znamý novinář se ale zároveň zmiňuje o generačním posunu ve vztahu k náboženství: „Ale jedno je jisté: mládež zde večer není, v kostele není vidět mladého člověka.“ (s. 275)¹⁵ V témž roce (1926) rusista Bohumil Mathesius píše: „Dva úseky leží tu pod nejtěžší střelbou: *náboženství a individuum*. (...) Prázdnotu zbylou po náboženství vyplňuje nová společnost symboly, hromadnými průvody ... zbožněním technické kultury a civilizace.“ (s. 231)¹⁶

Na přelomu dvacátých a třicátých let, kdy Stalin upevnil svou politickou moc, se situace zásadně mění – je vyhlášena „bezbožná pětiletka“ a rozpoután všeobecný proticírkevní teror. Náboženské cítění obyvatelstva se však, především mimo velká města, vymýtiti zcela nepodařilo; vzrůstá i počet členů podzemní církve.¹⁷ Marie Pujmanová podává v roce 1932 zprávu o tom, jak probíhá ateistická propaganda v rámci rodiny. Předkládá příběh, v němž se sovětský mládežník sice marně snaží přivést k vědeckému světovému názoru svou nábožnou matku („Matka věří. (...) Co dělat? Je stará...“), avšak pozvolnou agitací za pomoci těch správných knih se mu od víry povede obrátit svou původně „religiózní“ manželku, což komentuje slovy: „Nechceme ženu, která by se zabývala kostelem a kuchyní. To by nebyla náš druh.“ Česká spisovatelka byla zjevně obeznána s extrémně tvrdými praktikami místní protináboženské propagandy, když píše, že „koňské síly traktoru proti kříži se zlidšťují, jde-li o matku a o ženu“. (s. 478 n.)¹⁸

Značný zájem projevovali autoři i o jevy „obyčejného života“ – zvláště o ty, jež byly výrazně odlišné od způsobu života většinové československé společnosti té doby, jako třeba společenské postavení ženy. Bohumil Mathesius se rozepisuje o zrovnoprávnění žen s muži v širokém pojetí, i tehdy, je-li to pro ženy nevýhodné („provdaná žena musí vydržovat muže, je-li práce neschopen, a to i po rozvodu“); zmiňuje se ale i o nebyvale – alespoň na svou dobu (1925) – progresivním zákonu, kdy v otázce sexuálních služeb postihoval sovětský trestní řád nikoliv prostitutky, ale jejich zákazníci (s. 233).¹⁹ Marii Majerovou zaujal kromě ženských práv i sovětský přístup k péči o matku a dítě, když píše, že „proletářská revoluce se projevila s neobyčejnou výrazností právě v oblasti mléka a plenek“ (s. 196). Podává idealizovaný až pohádkový obraz moskevské porodnice a domů matky a dítěte čili jeslí. Sovětským novorozencům a batolatům v postýlkách „s nebesy z mušelínu“ by podle české autorky mohly závidět „všechny děti z počestných rodin měšťáckých“ (s. 188). Majerová sleduje v moskevských ulicích i módu. Je to „móda pracovního šatu“, „obrazná nahota“, která pro autorku symbolizuje mravní nezkaženost. Zaujala ji ale i nahota doslovná, když lyrickým způsobem popisuje místní nudismus na břehu

15 KISCH, Egon Erwin: *Čaři, popi, bolševici*. Praha, Pokrok 1929 (v překladu Jarmily Haasové z německého originálu, vydaného roku 1927 v Berlíně).

16 MATHESIUS, Bohumil: Úvodní poznámky o sovětské společnosti. In: TÝŽ (ed.): *SSSR: Úvahy, kritiky, poznámky*. Praha, Čin 1926, s. 7–21.

17 Viz GRAJEWSKI, A.: *Rusko a kříž*, s. 45.

18 PUJMANOVÁ, Marie: *Pohled do nové země*. Praha, Levá fronta 1932.

19 MATHESIUS, B.: Úvodní poznámky o sovětské společnosti.

řeky Moskvy uprostřed města (s. 171 a 178 n.). Najdou-li se v Moskvě přece jen ještě nositelé buržoazních přežitků, je zapotřebí náležitě je zironizovat, zesměšnit či ponížit – a tak se taková „slečna nebo panička“, které se líbí pařížská móda, v líčení české spisovatelky „v sojuzových cukrárnách ... hltavě cpe cukrovím, jako by se bála, že jí bude vyrváno“ (s. 170).²⁰

O ekonomických poměrech „v zemi velké bídy a veliké naděje“ (s. 376) vypovídá ukázka z díla novináře Františka Klátily, který se do Sovětského svazu vypravil v roce 1931 s delegací evropských a amerických dělníků.²¹ V době hospodářské krize byla oblast průmyslu a zemědělství sovětského státu v západním světě obzvlášť sledována.²²

Ruskou a sovětskou výchovou a vzděláváním se ve svých pedagogických pracích široce zabýval Karel Velemínský. Edukaci v Rusku předrevolučním a porevolučním mohl navíc srovnávat na základě osobních zkušeností s poměry v této oblasti nejenom v českých zemích, ale i ve Spojených státech.²³ V *Cestách do utopie* ucelená pedagogická pojednání Velemínského o ruském porevolučním školství nenalezeme, zařazena je však jeho cestopisná črta o Ukrajině z roku 1928, kde je ukrajinskému školskému systému jeden odstavec věnován. Českého pedagoga zaujala zdejší jazyková situace, která současnému čtenáři připomene okolnosti, které se udály po ukrajinské „oranžové revoluci“ na podzim 2004: „Ukrajínština se zavádí postupně do úřadů i do škol, státním zaměstnancům se ukládají jazykové zkoušky: kdo otálí naučiti se spisovné ukrajínštině, jest bez milosti odstraňován ze svého působišť.“ (s. 410) Následuje reportáž z oslav stého výročí narození Lva Nikolajeviče Tolstého, při nichž byl slavný spisovatel podle Velemínského uctěn „nesvobodným způsobem“ (s. 415).²⁴

Velkou pozornost českoslovenští intelektuálové a umělci věnovali sovětskému umění, ať již šlo o metody nového revolučního divadla a přímo zbožné uctívání jeho vůdčí osobnosti Vsevoloda Mejercholda, nebo o činnost kulturně-agitačních, převážně divadelních skupin působících pod názvem *Siňaja bluza*. Ideje Modré blůzy s jejím proletářským pohledem na povahu nového umění se ostatně šířily i do Čech, zejména zásluhou divadelního režiséra a dramaturga Jindřicha Honzla, jehož stejnojmenný text z roku 1925 antologie rovněž obsahuje (s. 237–240). Ve stejné době Karel Teige, jehož postoj vůči sovětské kulturní politice a oficiálnímu

20 MAJEROVÁ, Marie: *Den po revoluci: Co jsem viděla v SSSR*. Praha, Komunistické knihkupectví a nakladatelství 1925.

21 KLÁTIL, František: *Na chvíli v SSSR*. Praha, Mladé proudy 1931.

22 Značný ohlas měly u nás překlady dvou publikací amerického reportéra Huberta Renfro Knickerbockera *Rudý obchod hrozí* a *Rudý obchod láká* (Praha, Česká grafická unie 1932), které referovaly o sovětském hospodářství a obchodních vztazích mezi jednotlivými evropskými státy a Sovětským svazem.

23 Velemínský přiblížil českému odbornému publiku i širší veřejnosti na jedné straně ruský (sovětský), na straně druhé americký vzdělávací systém prostřednictvím několika publikací, z nichž nejvýznamnějšími jsou dvousvazková *Americká výchova: Studie ze školské cesty po Spojených státech severoamerických* (Praha, F. Borový 1918 a 1919) a *Rusko včera a dnes: Dojmy a úvahy z cest* (Praha, Václav Petr 1929).

24 VELEMÍNSKÝ, Karel: *Rusko včera a dnes*, kapitoly „Kus Ukrajiny“ a „Oslavy Tolstého“.

umění se později ve třicátých letech posunul směrem k nekompromisní kritice, referoval v článku „Dnešní výtvarná práce sovětského Ruska“ o činnosti Kazimira Maleviče a dalších ruských avantgardistů (s. 245–251).²⁵

Hranice mezi Polskem a Ruskem představovala pro cestovatele-intelektuály symbolický předěl mezi dvěma světy. Kateřina Šimová v závěrečné esejistické stati dokládá na mnoha příkladech z jejich textů, že hraniční přechod pojímali jako mezník oddělující reálný svět od imaginárního prostoru. Putovali za svými iluzorními představami, v jejichž naplnění jistě často spatřovali smysl života. Vytvářeli si pak utopický obraz sovětského Ruska, který v reportážích i beletristicky pojatých textech předkládali československé veřejnosti. Základní prvky symbolické struktury tohoto imaginárního světa se autorka snaží postihnout. V závěru pak poukazuje na jeho rozpad v souvislosti s akcelerujícím politickým vývojem, kdy stalinské politické procesy a represivní obrat v sovětské kulturní politice vnesly otevřený rozkol do československé levicové kultury. Je však třeba připomenout – a jiné příklady v antologii to ukazují – že ne všichni byli svými představami natolik zaujati, aby skutečnost nevnímali nebo ji vnímat odmítali. Někteří českoslovenští cestovatelé tak o „zemi sovětů“ přinášeli od počátku zprávy nezatížené vlastními utopickými vizemi, třebaže byli v menšině.²⁶

Pro československé spisovatele či novináře byla možnost podat zprávu o neznámé komunistické zemi i záležitostí vlastní prestiže. Zařadili se tím k širokému proudu významných zahraničních intelektuálů, kteří Sovětský svaz ve dvacátých a třicátých letech navštěvovali nebo tam po určitou dobu žili. Mohli svá žurnalistická či beletrizující svědectví přiřadit k textům věhlasných autorů, jakými byli například Lion Feuchtwanger, Stefan Zweig či Romain Rolland.

Editorský tým antologie shromáždil a vybral materiál, jenž seznamuje dnešní čtenářské publikum s obrazem, který byl veřejnosti o sovětském státu a společnosti předkládán v meziválečné československé republice. Volí intertextuální přístup – k ukázkám pojímajícím sovětský prostor jako „utopii“ řadí statě, ale například i výtažky z korespondence či deníků, které jako odpověď na často fantazijní svědectví přinášejí věcný pohled. Za upozornění stojí i jakési ozvláštnění či odlehčení, které přitom nabízí (které se však může jevit jako nadbytečné a k odborné knize tohoto typu se nehodící): pomocí speciálních grafických znaků vyznačují cestu, po které se pomyslně může čtenář vydat, překročit polsko-sovětskou hraniční čáru a putovat spolu s autory antologie po jejich typických zastávkách v Moskvě

25 Oba články pocházejí z citovaného sborníku SSSR: *Úvahy, kritiky, poznámky*, uspořádaného Bohumilem Mathesiem. Honzlův text tvoří část rozsáhlejší statě „Čtyři kapitoly o novém ruském divadle“.

26 O sovětském státě a o tom, jakým zprávám věřit, se živě diskutovalo i na stránkách československých studentských časopisů. Jeden z příspěvů se odmítá být jen zabývat informacemi, jež pocházely „z tábora třetí internacionály“, a doporučuje díla těch autorů, kteří nepatřili k „bezprostředním obdivovatelům sovětů“; lituje jen, že „není možno přihlížet k literatuře z tábora protisovětského – z prostého důvodu, že taková literatura neexistuje“. (HLINĚNÝ, Alexandr: Z novější literatury o novém Rusku. In: *Studentský časopis*, roč. 11 (1931–1932), s. 268 n.)

a Leningradě. (Mapy obou měst s vyznačením takových míst jsou reprodukovány na vnitřních stranách obálky.)

Editorský tým uvážlivě volí styl svých doprovodných textů, ať již faktografický v úvodních studiích či předmluvě, nebo esejistický v závěrečné stati. Prokázal dokonalou znalost tématu a kreativitu, na jejichž základě vznikla nadčasová publikace, která jistě bude mít své stálé místo v knihovnách paměťových a jiných institucí, ale i jednotlivců – odborníků či laiků, které daná problematika zajímá.

Obě recenzované knihy jsou důležitým dokladem skutečnosti, že v meziválečném Československu existovala mnohvrstevná a také rozporuplná svědectví o novém sovětském státu, jež ze svých cest „na východ“ přinášeli zdejší spisovatelé, novináři, divadelníci, politici a další „poutníci“. Záleželo často na výběru materiálu či faktů a na jejich interpretaci. Někteří intelektuálové se nechali sovětskou skutečností fascinovat, jiní předvídavě nabádali k ostražitosti.

Recenze

Gestapo na Moravě

Vojtěch Češík

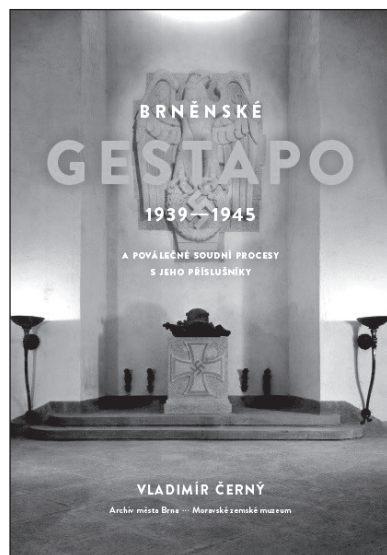
ČERNÝ, Vladimír: *Brněnské gestapo 1939–1945 a poválečné soudní procesy s jeho příslušníky*. Brno, Archiv města Brna – Moravské zemské muzeum 2018, 424 strany, ISBN 978-80-86736-58-7 a 978-80-7028-507-7.

Odborná i laická veřejnost zabývající se otázkami nacistické okupace českých zemí, a především problematikou represí vůči domácímu odboji, má nyní k dispozici další významný zdroj informací. Brněnský historik Vladimír Černý totiž předkládá knihu, v níž zdokumentoval historii někdejší řídící úřadovny gestapa v Brně. Autor se problematice domácího odboje na Moravě, a především jeho potírání věnuje dlouhodobě a publikoval na toto téma již řadu prací.¹ Recenzovaná práce je první ucelenou monografií, jež podrobně mapuje činnost centra nacistického represivního aparátu na Moravě, a zároveň je jednou z mála monografií zabývajících se gestapem na území Protektorátu Čechy a Morava obecně. Zájemce o tuto problematiku byl v rámci české historiografie dosud odkázán pouze na letitou publikaci Oldřicha Sládka, která je vzhledem k době a okolnostem vzniku v mnoha ohledech

1 Viz např. ČERNÝ, Vladimír: Gestapo proti katolické církvi: Zásah vůči opatství augustiniánů na Starém Brně a následné soudní spory. In: *Securitas Imperii*, roč. 25, č. 2 (2014), s. 40–77; TÝŽ: Partyzánský oddíl Olga: Krvavá cesta jedné odbojové skupiny. In: *Soudobé dějiny*, roč. 17, č. 1–2 (2010), s. 31–81; TÝŽ: Činnost stíhacího oddílu Egona Lüdemanna na Moravě v roce 1945. In: MITÁČEK, Jiří – VYKOUPILO, Libor (ed.): *Morava v boji proti fašismu*. Brno, Moravské zemské muzeum 2008, s. 121–137.

již překonaná.² Prostřednictvím řady studií a několika monografií byly ale zpracovány některé dílčí problémy vztahující se k tomuto tématu.³ V blízké době by také měla vyjít dvousvazková kolektivní monografie, která mezery ve výzkumu do značné míry zaplní.⁴

Celá práce je členěna do dvaceti tematických kapitol, které ale celkově sledují chronologii událostí. Vladimír Černý v úvodních dvou kapitolách předkládá a kriticky analyzuje rozsáhlou pramennou základnu, na jejímž základě recenzovaná práce vznikla, podává přehled relevantní literatury k tématu a hodnotí dosavadní stav bádání. Vedle materiálů uložených v desítkách českých archivních institucí autor využil také spisy z berlínské pobočky německého Spolkového archivu. Reflektuje všechny podstatné česky psané publikace, a dokonce i četné diplomové práce, které vznikly k tématu v posledních letech. Z odborného pohledu je však poněkud na škodu, že ve svém rozboru pominul cizojazyčné studie, ačkoli s nimi dál v knize pracuje. V dalších dvou kapitolách autor stručně nastiňuje vznik a vývoj některých nacistických bezpečnostních složek a jejich následné budování a činnost v českých zemích. I neznalý čtenář tak získá základní představu o postupné genezi nacistického represivního aparátu. Vyskytlo se zde však několik nepřesností. Poněkud nešťastně zvolené je označení *Aktion Gitter* pro rozsáhlou zatýkací akci gestapa v březnu 1939. Tento termín sice dlouhodobě přejímá česká historiografie, nicméně nemá oporu v žádných dochovaných dobových pramenech, a vznikl tedy nejspíše až po válce.⁵ Také je problematické přesně stanovit datum povýšení brněnské, respektive pražské úřadovny gestapa na řídicí úřadovny, neboť si v této věci dochované archivní prameny protiřečí. Nedá se ani souhlasit s autorovým tvrzením, že Bezpečnostní služba (*Sicherheitsdienst* – SD) byla oprávněna „provádět zatýkání,

2 SLÁDEK, Oldřich: *Zločinná role gestapa: Nacistická bezpečnostní policie v českých zemích 1938–1945*. Praha, Naše vojsko 1986.

3 Srv. především KAŇÁK, Petr – KRČMÁŘ, Dalibor – VAJSKEBR, Jan: *S jasným cílem a plnou silou: Nasazení německých policejních složek při rozbití Československa 1938–1939*. Terezín, Památník Terezín 2014; KYNCL, Vojtěch: *Bez výčitek... Genocida Čechů po atentátu na Reinharda Heydricha*. Praha, Historický ústav AV ČR 2012.

4 KREISINGER, Pavel – ČERNÝ, Vladimír – GEIDT, Lenka – ZUMR, Jan: *Představitelé Gestapa na území Protektorátu Čechy a Morava v dokumentech a obrazech*. Praha, Academia (v tisku).

5 K celé této zatýkací akci i zmíněným terminologickým problémům blíže viz KAŇÁK, P. – KRČMÁŘ, D. – VAJSKEBR, J.: *S jasným cílem a plnou silou*, s. 112–116.

domovní prohlídky a výslechy“ (s. 50), neboť na území protektorátu nedisponovala exekutivními pravomocemi.⁶

V následujících kapitolách se již autor věnuje různým aspektům činnosti brněnské řídicí úřadovny gestapa. V šesté kapitole podrobně nastiňuje vznik této úřadovny od příjezdu Operačního oddílu Brno (*Einsatzkommando VI Brünn*) dne 15. března 1939 a její personální složení; odpovídá přitom například i na otázku, kde brněnské gestapo vlastně sídlilo. Stejně jako v dalších kapitolách svůj text vhodně doplňuje a oživuje citacemi z archivních pramenů (jedná se hlavně o výtahy z poválečných výsledků někdejších úředníků brněnského gestapa). Velmi užitečné jsou biografické medailonky dotčených historických aktérů, mezi nimiž figurují kromě zaměstnanců gestapa například i osoby zapojené do domácího či zahraničního odboje. Jejich umístění v poznámkovém aparátu je ideální, neboť čtenář nemusí listovat do příloh a zároveň tyto doplňkové údaje nenarušují koherenci vlastního výkladu. Nástin vývoje vnitřní organizace brněnského gestapa, s podrobnějšími informacemi ke dvěma nejdůležitějším referátům exekutivního oddělení (referáty II A, respektive II BM), ilustrují tři přehledná schémata. Jak však dokazuje nejnovější výzkum Jana Zumra,⁷ naše dosavadní znalosti v této oblasti jsou velmi nepřesné (což je způsobeno zejména obecným přejímáním informací z výše zmíněné monografie Oldřicha Sládka). Druhé schéma prezentované v recenzované knize, jež zobrazuje stav od 15. července 1943 (s. 69 n.), se totiž brněnské řídicí úřadovny vůbec netýkalo a dle všeho vstoupilo v platnost rovnou vnitřní členění dle schématu č. 3 (s. 71).

V dalších dvou oddílech se Vladimír Černý podrobně věnuje boji brněnského gestapa proti domácí rezistenci a likvidaci parašutistických výsadek provedených na protektorátní území, ať již z Velké Británie, či Sovětského svazu. Kromě popisu nejdůležitějších operací namířených proti odboji přibližuje i vlastní průběh vyšetřování a nechvalně známé výslechové metody gestapa. Stranou nezůstává ani podstatné téma konfidentů a s nimi spojených takzvaných volavčích sítí. Gestapu se tímto způsobem dařilo s úspěchem potírat řadu odbojových skupin. Specifickou kapitolu tvoří problematika rádiových protiher, v nichž úředníci gestapa využívali zajaté parašutisty k vysílání klamných depeší do Londýna, respektive Moskvy. Jak však autor nastiňuje, měla tato zpravodajská činnost jen omezené úspěchy a očekávaní zůstalo nenaplněno. V deváté kapitole se pak částečně vrací k rozmístění brněnského gestapa ve městě a zaměřuje se přitom hlavně na věznice, které gestapo využívalo. Především se jedná o všeobecně známé Kounicovy koleje, které se staly symbolem nacistického teroru na Moravě,⁸ stranou však nezůstávají ani Sušilovy koleje či hrad Špilberk. V Kounicových kolejích bylo během obou stanných práv,

6 Tamtéž, s. 58 n.

7 ZUMR, Jan: Organizační členění exekutivního a kontrarozvědného oddělení pražského Gestapa. In: *Moderní dějiny*, roč. 26, č. 2 (2018), s. 251–290.

8 K historii zmíněné policejní věznice blíže viz VAŠEK, František – ČERNÝ, Vladimír – BŘEČKA, Jan: *Místa zkropená krví: Kounicovy studentské koleje v Brně v letech nacistické okupace 1940–1945*. Brno, Archiv města Brna – Moravské zemské muzeum 2015.

spojených s nástupem a likvidací Reinharda Heydricha, popraveno několik stovek osob, a tyto epizody autor dost důkladně přibližuje.

Válečný vývoj během roku 1944 podnítil rozvoj odbojové činnosti, a především vznik mnoha partyzánských skupin, na což pochopitelně reagovala i německá tajná policie. Různým aspektům této problematiky věnuje Vladimír Černý celých šest kapitol (10–15). Podrobně popisuje, jak se represivní aparát snažil přizpůsobovat a co nejeфекtivněji reagovat na nově vznikající hrozby. Velký prostor v jeho výkladu tak zaujímá historie takzvaných oddílů pro zvláštní použití (*ZbV – Zur besonderen Verwendung – Kommando*) a stíhacích oddílů (*Jagdkommando*), které byly přímo vyčleněny na boj proti partyzánům. Jejich příslušníci měli často bohaté zkušenosti s tímto druhem asymetrického konfliktu, které získali kupříkladu během svého nasazení na území Sovětského svazu či Jugoslávie. Personál těchto jednotek se také částečně rekrutoval z bývalých sovětských válečných zajatců (především ruské a ukrajinské národnosti), kteří posléze působili mimo jiné jako provokatéři vydávající se za partyzány. Dlužno dodat, že tyto jednotky měly na svědomí značné množství válečných zločinů. Dá-li se najít nějaký společný prvek všech těchto kapitol, jedná se bezpochyby o osobu Maxe Rausche, který od 1. října 1944 zastával nově vzniklou pozici velitele Bezpečnostní policie na Moravě. Zřízení této funkce bylo jedním z důsledků snah okupantů o celkové zjednodušování organizace a úspory sil policejního aparátu. Došlo tím k faktickému sloučení gestapa a Kriminální policie. Tyto změny šly ruku v ruce s rostoucí brutalitou metod Tajné státní policie. Nakonec zde autor líčí okolnosti evakuace úředníků gestapa z Brna do Jihlavy před postupující Rudou armádou a s tím souvisící poslední zasedání stanného soudu v Brně v dubnu 1945, které mělo sloužit k zastrašení obyvatelstva a zabránění rabování.

Následující dvě kapitoly uzavírají období nacistické okupace popisem posledních zločinů spáchaných úředníky brněnského gestapa a jemu podřízených služeben. Jedná se především o popravy v souvislosti s květnovým povstáním, které postupně vypuklo na řadě míst protektorátu. Ve své práci se autor věnuje především krvavému potlačení povstání v Přerově a ve Velkém Meziříčí a následným exekucím desítek účastníků těchto povstání. Stejně jako v předchozích kapitolách vlastní text opět vhodně prokládá citacemi z dobových pramenů. Pro čtenáře, který není plně seznámen s činností německé tajné policie, může být překvapující, že její úředníci v této době vykonávali i běžnou hlídkovou a strážní službu, a autor na tento fakt upozorňuje. Jediným drobným nedostatkem v této části knihy je chybně uvedené jméno Richarda Heidana (s. 271), který nepůsobil ve Velkém Meziříčí; dle kontextu chyba zřejmě vznikla záměnou jména za Franze Kostana.

Poslední tři kapitoly recenzované práce jsou vyhrazeny poválečnému účtování s příslušníky brněnského gestapa. Autor přibližuje mnohdy komplikovaný proces jejich hledání a následného vydávání československým úřadům, pokud byli vůbec dopadeni, stejnou pozornost pak soustředí na činnost Mimořádného lidového

soudu v Brně.⁹ Kniha vrcholí líčením konkrétních soudních procesů s příslušníky brněnského gestapa, které jsou zpracovány formou případových studií. Vyjevují se přitom mnohdy podstatné rozdíly mezi jednotlivými procesy, především z hlediska důkladnosti vyšetřování, a také úspěchanost, s níž mimořádné lidové soudy pod časovým tlakem uzavíraly většinu případů.

Více než čtyři sta stran textu doprovází velké množství ilustrací. Jedná se především o černobílé či barevné fotografie, čtenář zde ale nalezne i několik reprodukcí archivních pramenů. Veškeré obrazové přílohy jsou přitom ve vysoké tiskové kvalitě. Součástí publikace je chronologicky řazený seznam osob, které byly brněnským mimořádným lidovým soudem po válce odsouzeny k trestu smrti a popraveny. Text doprovází precizní poznámkový aparát, přehledně umístěný pod čarou. Na konci knihy je zařazen bohatý seznam pramenů a literatury, systematicky členěný podle povahy citovaných prací (archivní prameny, vydané prameny, periodika atd.). Uživatelům pomáhá podrobný jmenný rejstřík, zahrnující i jména některých historiků, s jejichž texty autor pracuje. Místní rejstřík se v práci nevyskytuje, nicméně vzhledem k relativně nízkému množství zmiňovaných lokací citelně nechybí. Je však škoda, že recenzovaná kniha neobsahuje nějakou přehlednou mapku či pláněk města Brna, v němž by byla vyznačena místa, která brněnské gestapo během svého působení využívalo. Ocenění si zaslouží velmi kvalitní redakční práce, díky níž se v knize vyskytuje minimum překlepů či chyb. Jednou z těchto výjimek je několik bibliografických záznamů v poznámkovém aparátu obsahujících číslo poznámky, které však reálně nikam neodkazuje.

Práce Vladimíra Černého je kvalitní a logicky vystavěnou monografií, která se opírá především o autorův mnohaletý výzkum rozsáhlé pramenné základny. Není pochyb o tom, že autor je v tomto směru odborníkem na slovo vzatým. I přes několik drobných nedostatků se jedná o publikaci, která v české historiografii dlouho chyběla – první ucelenou monografii k problematice gestapa na území Protektorátu Čechy a Morava vydanou od roku 1986! Doufejme, že se v blízké době dočkáme obdobného zpracování i pro pražskou řídící úřadovnu Tajné státní policie.

9 Pro pořádek je zde nutné zmínit překlep u označení tzv. malého retribučního dekretu. Tato právní norma byla totiž označena číslem 138/1945 Sb., a nikoli 1938/1945 Sb., jak je uvedeno v textu.

Recenze

Informatorium české undergroundové kultury v období „normalizace“

Martin Machovec

STÁREK ČUŇAS, František – VALENTA, Martin: *Podzemní symfonie Plastic People*. Praha, Argo – Ústav pro studium totalitních režimů 2018, 376 stran, ISBN 978-80-257-2522-1 a 978-80-88292-04-3.

V posledních letech neutuchá zájem historiků, literárních vědců či historiků kultury o fenomén českého „undergroundu“, tedy o neoficiální aktivity hudebníků, básníků, případně výtvarných umělců, fotografů a filmařů z let sedmdesátých a osmdesátých. Dokonce lze říci, že tento zájem stoupá doma i v zahraničí a že toto společenství není již vnímáno a popisováno jen jako jeden z „přidružených okruhů“ komunity signatářů Charty 77, ale je mu věnována pozornost jako vskutku velmi specifickému jevu jak v rovině společensko-politické, tak kulturně-umělecké. Ponecháme-li stranou již dosti četné memoáry jednotlivých osobností tohoto společenství, které samozřejmě nejsou žádnými historiografickými díly, jakkoli jejich dokumentární cena může být značná,¹ musíme zmínit práce amerického historika Jonathana

1 V této souvislosti je nutno připomenout rovněž čtyřicetidílný (!!) dokumentární seriál České televize *Fenomén underground*, uvedený v roce 2014, režisérů Břetislava Rychlíka, Jany Chytilové, Jiřího Fiedora a Václava Křístka, v němž je jako „autor námětu“ uveden jeden

Boltona,² Ladislava Kudrny,³ Marka Švehly⁴ a tři kolektivní publikace z posledních let,⁵ které všechny, byť ve velmi různé kvalitě, aspirují na to, aby byly čteny jako historiografické zhodnocení, netoliko popis.

Textového materiálu o daném předmětu je tedy dostatek, což také dovoluje hned zkraje nadnést problém autorství diskutovaného díla. Stručné medailony obou autorů na obálce nikterak nespecifikují jejich podíl; Valenta je však historik, zatímco Stárek, jenž působí jako dokumentátor v Ústavu pro studium totalitních režimů, využívá zde k práci svého „pamětnictví“, publikoval samostatně až doposud jen pár drobných statí. Především je ale znám jako nadšený propagátor věhlasu české undergroundové kultury prostřednictvím různých osvětových akcí a přednášek (mimo jiné měl zásadní podíl na televizním cyklu *Fenomén underground*). Domněnku, že hlavním autorem *Podzemní symfonie* je Valenta, posiluje též srovnání s publikací „KAPELA“ (viz pozn. 3), v níž je Stárek rovněž uveden jako spoluautor – zde pro změnu s historikem Ladislavem Kudrnou. Zatímco knize „KAPELA“ co do užití terminologie, struktury a jazykového stylu nelze nic „vyčítat“, *Podzemní symfonie* je mnohem „literárnější“ a z hlediska užitého odborného výraziva a vůbec stylu místy poněkud diskutabilní (k tomu níže). Je také dosti divné (aniž by to v daném momentu bylo myšleno jako výtku), že v *Podzemní symfonii* není ani slovem (v bibliografii či jinde) zmíněna tato publikace, jež vyšla o rok dříve a nese jméno stejného spoluautora. Na tomto místě tedy o *Podzemní symfonii* bude řeč jako o díle Valentově a o „KAPELE“ jako o díle Kudrnově, aniž bych tím jakkoli chtěl zpochybňovat Stárkův podíl na obou knihách, který prostě jen není možno konkretizovat. (K pochybnosti o bezprostřední Stárkově účasti na sepsání celého textu knihy mne

ze spoluautorů recenzované knihy František Stárek „Čuñas“. Seriál – nikoli první tohoto druhu – přináší vskutku obrovské množství dokumentárního materiálu, jenž může být relevantní i pro historiky.

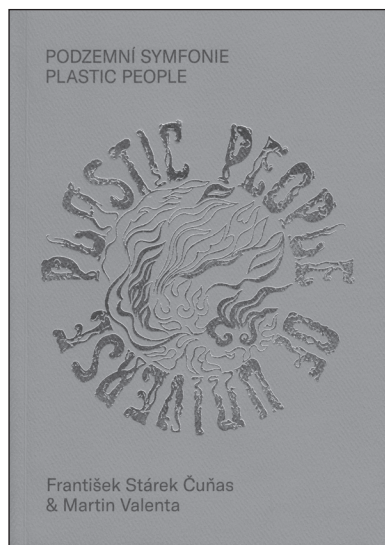
- 2 BOLTON, Jonathan: *Worlds of Dissent: Charter 77, The Plastic People of the Universe, and Czech Culture under Communism*. Cambridge (Massachusetts) – London, Harvard University Press 2012 (v českém překladu Petrušky Šustrové: *Týž: Světy disentu: Charta 77, Plastic People of the Universe a česká kultura za komunismu*, Praha, Academia 2015). Jde o zatím vůbec nejvýznamnější takto zaměřenou práci, v níž je právě české undergroundové kultuře poprvé věnována značná pozornost.
- 3 KUDRNA, Ladislav – STÁREK ČUŇAS, František: „KAPELA“: *Pozadí akce, která stvořila Chartu 77*. Praha, Academia – Ústav pro studium totalitních režimů 2017. Práce je zaměřena dosti podobně jako recenzovaná kniha, ale zabývá se obecně perzekucemi české rockové hudební scény v 70. a 80. letech, nejen scénou undergroundovou. Autoři přitom hojně čerpají především z dokumentárních materiálů Státní bezpečnosti, tj. z dnešního Archivu bezpečnostních složek.
- 4 ŠVEHLA, Marek: *Magor a jeho doba: Život Ivana M. Jirouse*. Praha, Torst 2017. Jde o publicisticky, popularizačně pojatý životopis nejvýznamnější osobnosti české undergroundové kultury, který bohužel obsahuje mnoho chyb a omylů, takže navzdory jeho obsáhlosti – 576 stran většího formátu – je jeho přínos jen malý.
- 5 KARLÍK, Viktor – HOŘEJŠÍ, Tamara (ed.): *Viktor Karlík: Podzemní práce. Zpětný deník*. Praha, Revolver Revue 2012; KUDRNA, Ladislav (ed.): *Reflexe undergroundu*. Praha, Ústav pro studium totalitních režimů 2016 (opravený dotisk 2017, chybně vročeno 2016); BRIKCIUS, Zuzana (ed.): *CHARTA STORY: Příběh Charty 77*. Praha, Národní galerie 2017.

přivádí též osobní zkušenost: s tímto kdysi vydavatelem samizdatového *Vokna*, podepisujícím se šifrou FSC, se znám od sedmdesátých let a od osmdesátých let jsem s ním na edicích různých textů občas spolupracoval.)

Že Martin Valenta má jisté literární ambice, o tom svědčí již nezvykle poetický název této odborné studie a rovněž její rozvržení nikoli do kapitol, ale do „vět“ a „intermezz“, zarámovaných „prologem“ a „epilogem“ (za ním následuje soupis vybraných pramenů a literatury a jmenný rejstřík), jako by vskutku šlo o hudební či básnickou „skladbu“. Co k této nadnesenosti Valentu vedlo, vysvětluje na stranách 19 a 20, obsah díla je ale naštěstí méně „poetický“ než jeho název; je tedy psáno alespoň s *intencí* odpovídající odbornému pojednání. Budeme-li ignorovat

Valentovy „Věty“ a „Intermezza“, pak je dílo rozčleněno do pěti kapitol, předmluvy a doslovu, v nichž je předmět zájmu sledován a popisován chronologicky, tedy vlastně od konce šedesátých do začátku devadesátých let minulého století. Výklad doprovází pět fotopříloh, černobílých i barevných, průběžně v textu knihy paginovaných, v nichž se vyskytuje i několik snímků až doposud nepublikovaných; což je třeba ocenit, neboť fotografií z prostředí undergroundové komunity byly zveřejněny již opravdu snad tisíce.

Nadpis první části v „Prologu“ zní „Rocková skupina Plastic People jako součást kulturních dějin“ a text celé knihy je vlastně možno číst jako pokus dokázat oprávněnost této konstatace. Příběh Plastic People je v něm sledován od založení této kapely v roce 1968 (s nástinem české rockové scény v šedesátých letech) přes formování české undergroundové komunity v první polovině sedmdesátých let za postupného utužování takzvané normalizace k rozmachu jejích aktivit pod „teoretickou záštitou“ Ivana Martina Jirouse, který v roce 1975 koncipoval svůj programní text *Zpráva o třetím českém hudebním obrození*. Pozornost je dále věnována procesům s českým undergroundem v roce 1976, propojení části undergroundového společenství s prostředím signatářů Charty 77 v roce následujícím a potomním perzekucím řady představitelů Charty i undergroundu v rámci takzvané akce Asanace, kdy Státní bezpečnost donutila řadu undergroundových umělců k odchodu do exilu nebo je uvrhla do vězení. Líčení pokračuje změnami, které prodělali nejen Plastic People, ale i celé undergroundové společenství ve druhé polovině osmdesátých let, kdy v rockové hudbě nastupuje takzvaná alternativa či nová vlna a poměry se postupně uvolňují, což paradoxně vedlo k rozpadu Plastic People a vzniku personálně téměř totožné kapely Půlnoc. Vše dokládá množství citací a snad až poněkud zbytečný poznámkový aparát pod čarou. Dá se říci, že tu nic podstatného nechybí, ale také že tu není nic podstatně nového. Autorovi se prostě zdařilo shromáždit

fakta roztroušená v různých starších publikacích a vsadit je do dobového kontextu. S jednotlivými prameny pracoval vesměs kriticky, nedal se zmást sugestivností či autoritativností v nich obsažených narativů. V tomto ohledu je kniha *Podzemní symfonie* použitelná jako jakési základní informatorium, z něhož je možno vycházet při hledání pramenné i další sekundární literatury k danému předmětu.

Je však také nutno poukázat na některé nedostatky této publikace. Z jazykového hlediska je to značná formulační a stylistická nevyváženost. Je tu hodně šroubovitého, rádobyučeneckého, školitelského balastu na straně jedné, ale také mnoho příkladů nedostatečného odstupu od různé hantýrky, slangů a hovorové řeči, které by byly jistě vítané třeba v memoárech či rozhovorech, zato v odborném textu je třeba zacházet s nimi ostražitěji.

„Učeneckou“ polohu ve spojení s poměrně triviálním sdělením mohou ilustrovat třeba následující výroky: „Disent je v této studii vnímán jako množina opozičních projevů vůči diktatuře v období tzv. normalizace, ať už z pozic reformního komunismu, politického liberalismu, křesťanského paradigmatu, existencialistické filosofie, trockismu nebo právě druhé kultury.“ (s. 14) „Směrodatným předpokladem oborově ukotvené práce je zejména ověřitelnost (verifikovatelnost) pramenné základny. Odpovídajícím nástrojem je poznámkový aparát, ve kterém jsou používány zdroje identifikovány podle zavedených citačních kodexů. Pramen – zejména jeho výběr, kritická analýza a kontextualizace – je úhelným kamenem každé historické práce.“ (s. 21) „V situaci vyjasňování identit Charty je pro v této knize pokládán otázky podstatné, jak se situací naložili představitelé undergroundového hnutí, nyní jeden z proudů opoziční Charty 77.“ (s. 101) Jeden z „vrcholů“ této „učenosti“ zní: „Na druhou stranu pozitivismus a zejména na něj navazující novější modifikované verze vytvořily přetrvávající řemeslné standardy, které oddělují historický výzkum založený na práci s verifikovatelnými prameny od nahodilých fabulací, cílených manipulací a nedoložitelných dojmologií. V tomto ohledu se jeví vhodná kombinace narativních přístupů diskursivní analýzy s konzervativněji pojatými ‘dějinami pojmů’ spojenými s výzkumným týmem okolo významného německého historika Reinharda Kosellecka.“ (s. 27) Lze pochopit, že autor chce čtenáři předvést, že na univerzitě nezahálel, ale co s tím *tady*?

Směsice takového školometského výraziva s běžnou řečí či slangem působí někdy až poněkud komicky, případně nejasně: „Rodil se fenomén bytu v Ječné 7 – základny undergroundového hnutí a podmínky pro vznik ‘jirosovské’ druhé kultury; zpočátku koncentrované v Praze.“ (s. 47) „Za místo setkání pod záminkou oslavy svatby ... byl zvolen parník – prostor izolovatelný od vnějšího světa.“ (s. 49) „Vratislav Brabenec – nedostudovaný bohoslovec inklinující k free-jazzu, sociálně ukotvený v zmíněné Křižovnické škole“ (s. 50). Nebo na straně 119: „Také text Prohlášení Charty 77 dovezl Havel s přáteli na barák manželů Princových...“ (Jako o „barácích“ se v sedmdesátých letech běžně mluvilo o venkovských staveních, většinou v pohraničí, kam se lidé z disentu a undergroundu uchýlovali a kde se scházeli s přáteli. Nebylo v tom tedy nic pejorativního, často šlo o pěkné budovy, které si jejich dočasní majitelé opravovali a dobře je udržovali.) Na straně 123 čteme: „Svůj zápas o naplňování života podle svých představ nevzdali ani po demolici

Rychnova...“ (Není tím míněno, že by „bolševik“ dal celý Rychnov srovnat se zemí, ale že bylo vyvlastněno a později zbořeno stavení manželů Princových v této obci.) Tvzení o Plastic People na straně 128 je už pro nezasevěnce na pomezí srozumitelnosti: „Po hrádeckovském III. festivalu druhé kultury se navrátili k tvorbě pro ně více vlastní – v jádru mimočasové a inklinující k transcendentnímu pojetí rockové hudby.“ (Snad tím chce autor říci, že skupina do své rockové hudby opět vracela duchovní – „transcendentní“ – literární témata.) Na straně 151 se píše, že „Hlavsa do roku 1978 bydlel u Němců v Ječné 7. Zřejmě i pod vlivem centrály v Ječné začal vydávat samizdat...“ (S tou „centrálou“ se to má jako s „baráký“: šlo o dobový ironický slang, ale Valenta slovo používá, jako by si to neuvědomoval.) A ještě poslední ukázka ze strany 219: „Zatímco v Praze pogovali za mlčícího souhlasu (a monitoringu) státních orgánů stovky pankáčů v Pakulu, v mnoha regionech úřadovaly státní orgány postaru.“ (☺)

V jiných případech je jazyk *Podzemní symfonie* frázovitý, stereotypní. V „Prologu“ autor obhájí svou inspiraci „hudebním pojmoslovím“, leč vzápětí dokazuje, že jeho slovník vlastně postrádá invenci a vystačí si přitom spíš s pojmoslovím geograficko-výtvarným: pětkrát za sebou se tu něco „mapuje“, párkrát pro změnu „vykresluje“ (s. 19 n.). Nad tím by koneckonců bylo možno mávnout rukou, ale horší je to například s neustále se opakujícím pojmem „diktatura“, jímž autor znovu a znovu – domnívám se, že tendenčně a mylně – od začátku až do konce knihy charakterizuje období husákovské „normalizace“ (pouze občas „diktaturu“ vystřídává nic neříkající označení „režim“). Působí to dojmem, že běžné označení „totalita“ a „totalitní“ se tu nevyskytuje záměrně. Autor jakožto profesionální historik nepochybně sleduje neutuchající odborné diskuse o uplatnitelnosti tohoto pojmu na politický „režim“ v Československu v sedmdesátých a osmdesátých letech minulého století, ale právě v tomto případě by měl své důsledné používání termínu „diktatura“ čtenáři objasnit! Nabídka více či méně překrývajících se pojmů je tu přece širší, přičemž některé byly příznačné právě pro vyjadřování v undergroundu; tak například právě „totalita“, případně „establishment“, k čemuž možno přidat Havlovu „posttotalitu“, a ovšem i pejorativní „komunismus“, „komunistický systém“ či „kolaborantství“ (ale to už se ocitáme zcela v oblasti slangů či bulvární žurnalistiky). Označení „diktatura“, které je dnes celkem módní, se v dobovém disidentském žargonu pro „normalizační“ současnost snad vůbec nevyskytovalo. A nakolik je možné z politologického hlediska obhájit vymezení husákovského režimu, který opakovaně ve volbách získával přibližně devadesát osm procent hlasů všech oprávněných voličů, jako „diktaturu“? Martin Valenta však nepochybně ví – ale neprozrazuje – proč se „diktaturou“ tolik ohání.⁶

6 Zvlášť nevhodně je užito pojmu „diktatura“ například na straně 45: „Ale Plastici se ... orientovali na 'tábor' subkulturního beatu ... který byl v podmínkách socialistické diktatury šedesátých let pravidelně perzekvován...“ (Kurzívou zvýraznil autor recenze.) Nejohrožněji asi působí formulace, v níž autor chce sdělit, že počínání předních osobností undergroundu v interpretaci československého politického vedení znamenalo kontrarevoluci, tedy ve smyslu, jaký tomuto slovu tehdy husákovská klika přikládala: „V překladu diktatury to znamenalo – uvědomělá subverzivní (kontrarevoluční) činnost.“ (s. 102)

V knize je však bohužel také řada věcných omylů, řada dezinterpretací i obyčejných překlepů. Tak například na straně 34 stojí, že „podle Jirouse neexistovala v tehdejším Československu [míněna šedesátá léta] konzumní společnost obdobná té západní“. To je nesmysl a Jirous také nic takového netvrdil; ostatně hned na následující straně to sám autor dokládá, aniž by si všiml, že si odporuje: „[Jirous] doplňoval, že Zappovy ambice se ‘plně vztahují’ na československé poměry a že je podstatné, aby ‘prázdní lidé’ – fanoušci beatu – byli formováni ‘zappovským přístupem’.“ (s. 35)

Když Martin Valenta cituje z Jirousovy *Zprávy o třetím českém hudebním obrození* myšlenku o „totálním útoku na kulturu“, že „tento útok mohou uskutečnit pouze lidé, kteří stojí mimo ni“ (s. 56), neví, že nejde o jeho vlastní slova a ideje, že zde Jirous parafrázuje německého spisovatele Ralf-Rainera Rygullu.⁷ Celá následná Valentova úvaha je pak zpochybnitelná. Na další stránce se píše, že Jirousova *Zpráva* vyšla nejdříve „v ruském exilovém periodiku Kontinent“, což je sice pravda, ale Valenta nedodává, že celé to číslo bylo německé a že německý překlad *Zprávy* je tam neúplný. Nepřesné je tvrzení: „Z Havlovy iniciativy na Hradečku vystoupili rovněž interpreti, kteří nebyli součástí druhé kultury: Jaroslav Hutka s Vlastimilem Třešňákem.“ (s. 125) Ovšem podle toho, jak Jirous definoval takzvanou druhou kulturu, by Hutka i Třešňák naopak měli patřit k jejím čelným představitelům; autor chce zřejmě říci, že tito dva „interpreti“ nepatřili k undergroundové partě kolem Plastic People.

Na straně 130 o skupině Plastic People Valenta píše, že „pro podstatu jejich rockové hudební tvorby byla charakteristická apolitičnost a obecná tendence k vnější apatičnosti“. Takto by šlo charakterizovat kteréhokoli československého zpěváka pop music „normalizačních“ dekád! Autor měl snad na mysli, že Plastic People měli nechuť k explicitní politické angažovanosti v podobě protestsongů, ale co se skrývá za onou „vnější apatičností“, opravdu netuším. O prvním dlouhohrajícím albu „Plastiků“, které vyšlo v roce 1978 v Británii a Francii, tvrdí, že je bylo možné „za vysokou cenu výjimečně sehnat na černých burzách“. To tedy možné rozhodně nebylo! Ty „burzy“ se v Praze konaly na veřejně přístupných místech, nejprve na Václavském náměstí, pak ve Španělské ulici nad Hlavním nádražím, ještě později na stráni pod Letenskými sady. Nikdo by si nedovolil na přelomu sedmdesátých a osmdesátých let desku Plastic People tam vystavit k prodeji! Opačné vyznění oproti skutečnosti dává výrok, že Ivan M. Jirous byl v roce 1981 odsouzen „rovnou na tři a půl roku do *nejnižší* nápravně výchovné skupiny“ (s. 139). Byla to naopak „nejvyšší“, přesněji řečeno „nejtěžší“ nápravně-výchovná skupina! Podobných přehmatů je v textu ovšem více, výše uvedené snad stačí pro ilustraci. A ještě poznámka na závěr: říká-li autor doslovu vzletně „epilog“, pak by snad nemělo jít jen o prosté shrnutí, vznešeněji *resumé* předchozího textu.

7 Viz MACHOVEC, Martin (ed.): „*Hnědá kniha*“ o procesech s českým undergroundem. Praha, Ústav pro studium totalitních režimů 2012, s. 457, pozn. 9; viz též Žij a pracuj vskrty: S Martinem Machovcem o Ivanu Jirousovi, proměnách undergroundu a o nedopátratelnosti skutečných tvůrců. In: *Host*, roč. 28, č. 2 (2012), s. 12.

Kniha *Podzemní symfonie* není jistě tak nepovedené dílo jako třeba Švehlův životopis Ivana Martina Jirouse.⁸ Cenného materiálu je v ní dost a důkladnějším redigováním bylo možné naznačené nedostatky odstranit. Je škoda, že text, s nímž si autor dal (či autoři dali) nepochybně mnoho práce, nebyl vydán v pečlivější úpravě, jak by se slušelo.

8 Viz o tom např. následující recenze: Píše Tereza Šnellerová. In: *E*forum* [online], 11.01.2018. Institut pro studium literatury [cit. 2020-04-04]. Dostupné z: <http://www.ipsl.cz/index.php?id=1306&menu=&sub=&str=aktualita.php>; ČIHÁKOVÁ, Barbora: Óda na žurnalismus. In: *Revolver Revue*, č. 110 (2018), s. 196–203 (též in: *Bubínek Revolveru* [online], 22.01.2018, dostupné z: <http://www.bubinekrevolveru.cz/oda-na-zurnalismus>); MACHOVEC, Martin: Švehlova monografie o I. M. Jirousovi – zmařená šance. In: *Slovo a smysl*, roč. 15, č. 29 (2018), s. 235–246.

Anotace

FELDSTEIN, Petr – LIBÁNEK, Tomáš: *Skoro proti všem: Časopis Student v nejslavnější éře československé žurnalistiky*. Praha, Grada Publishing 2019, 255 s., ISBN 978-80-247-2861-2.

Časopis *Student* se stal přes relativně krátkou dobu, kdy vycházel (v letech 1965–1968), v jistém smyslu kulturním fenoménem, posléze dokonce jedním z lakmusových papírků své doby. Hlavním protagonistou knihy je novinář Petr Feldstein (narozen 1943), který spojil svou profesní dráhu s nově ustaveným periodikem *Student* již 1. července 1965, kdy nastoupil do jeho redakce. V květnu 1968 byl pak Feldstein pověřen vedením redakce časopisu, který na sebe po lednu 1968 výrazně upozornil československou veřejnost. Kniha se zrodila ze spolupráce Petra Feldsteina s Tomášem Libánkem (ročník 1978), který si zvolil za téma magisterské práce (obhájené v roce 2007) právě časopis *Student*. Připomeňme, že k tématu jej přivedla jeho tehdejší učitelka, inspirující historička Alena Míšková, kterou po právu vzpomněl ve fundované a lidsky milé předmluvě Petr Čornej.

Publikace je sestavena ze dvou vyprávěcích linií. První představují vlastní Feldsteinovy vzpomínky, druhou Libánkovy texty, které jsou s nimi propojeny a vycházejí ze

studia literatury, periodik (včetně časopisu *Student*), několika archivních pramenů a z rozhovorů s pamětníky. Libánek vyzpovídal kromě Feldsteina také další osobnosti, jež byly pro vývoj *Studenta* profilové. Z nich zmíním alespoň Tomáše Pěkného, Alexandra Kramera či Karla Šmída.

Před čtenářem se nejdříve odvíjí životní příběh Petra Feldsteina. Připomeňme, že jeho názorové zrání ovlivnil otec Valter Feldstein (1911–1970), novinář, rozhlasový a televizní pracovník, pedagog, překladatel a státní úředník v oblasti kultury. Za války byl vězněn v koncentračním táboru, po roce 1945 prošel vývojem typickým pro část mladých intelektuálů – od bezohledného radikalismu stalinského střihu dospěl až k sympatiím s „obrodným procesem“ konce 60. let. Jeho syn Petr studoval obor novinářství na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy a získával první odborné zkušenosti v rámci studentských praxí. Ta první byla v redakci deníku *Obrana lidu*, kde se setkal s novinářem, který se pro něj stal jedním ze vzorů profesní práce – s Dušanem Hamšíkem.

Těžiště knihy tkví v líčení dění v redakci časopisu *Student* a kolem ní. První číslo vyšlo na začátku října 1965 a periodikum

zaujalo už předtím – v signálním, nultém čísle se objevil úvodní rozhovor s „emigrantem“ Jiřím Voskovcem. Bylo jasné, že většina redakce udělá vše pro to, aby nebylo naplněno zadání, kterého se časopisu dostalo od svazáckých orgánů, tedy aby se stal jakýmsi „závodním časopisem“ pro vysokoškoláky. „Od samého začátku jsme měli bytostnou potřebu oslovovat daleko širší publikum, tedy mladou inteligenci a inteligenci vůbec,“ vzpomíná Petr Feldstein (s. 54). Popisuje, jak vnímal postupnou změnu názorů ve společnosti i množící se případy konfrontace části intelektuálů se stranickým vedením. Jako hrozbu cítil administrativní zásah proti *Literárním novinám*.

Kniha popisuje pnutí v redakci v souvislosti s tzv. strahovskými událostmi v říjnu 1967 a symbolický vstup časopisu do éry pražského jara – besedu o únoru 1948, kterou připravil Petr Feldstein a jíž se zúčastnili mimo jiné Jiří Pelikán a Klement Lukeš. Časopis *Student* začal otevírat jedno tabuizované téma za druhým a poskytoval platformu dříve potlačovaným autorům. Některé příspěvky byly hodnoceny za husákovské „normalizace“ jako skandální – šlo například o obhajobu státu Izrael, požadavky vyšetřit příčiny smrti Jana Masaryka či některá odhalení kolem politických procesů z 50. let. Mnohé vyděsil rovněž nápad nového šéfredaktora Alexeje Kusáka, který se ujal funkce v červenci 1968 – redaktoři se vypravili na návštěvu do redakce Rádia Svobodná Evropa v Mnichově! Tuto iniciativu nakonec Feldstein hodnotí s jistými rozpaky...

Po srpnové invazi část redakce vydávala „okupační“ čísla *Studenta*. Na konci srpna se však redaktoři rozhodli periodikum zastavit, aby uchovali čistou tvář časopisu „nezávislého a netaktizujícího“, jak čteme v prohlášení z 10. října 1968, jímž se loučili se čtenáři. Závěrečné kapitoly hodnotí

represe „normalizační“ moci proti novinářům a sledují další životní osudy Petra Feldsteina a dalších bývalých redaktorů *Studenta*.

Kniha přináší mnoho informací, jež budou zajímavé pro historiky a politology. Nabízí neobvyklý pohled na pražské jaro „zdola“, z perspektivy mladých novinářů, kteří si ještě nestačili zvyknout na kompromisy, v nichž žili jejich starší kolegové. Předností textů je příjemný vyprávěcí styl. To zaručuje, že kniha najde příznivce i mezi širší čtenářskou obcí. Každá kapitola je vybavena graficky nepřilíživě vydařenou, ale obsahově celkem bohatou dokumentační přílohou. S ohledem na popularizační charakter knihy pochopíme, že není opatřena poznámkovým aparátem či jmenným rejstříkem. Co ovšem neodpustíme absolventu Univerzity Karlovy v Praze Tomáši Libáňkovi, je ostudná podoba soupisu literatury a pramenů. Pozitiva knihy ovšem výrazně převažují, takže ji lze doporučit zejména všem zájemcům o pražské jaro a dějiny médií.

Jiří Křestán

FIDLER, Jiří: *Koněv: Osvoboditel, nebo okupant?* Praha, Euromedia Group 2019, 184 s. + 16 s. přílohy, ISBN 978-80-242-6321-2.

Jak ukazují události poslední doby, osobnost a odkaz Ivana Stěpanoviče Koněva jsou v českém prostředí stále mimořádně živé. Charakteristické přitom je, že zatímco jedni vyzdvihují jeho roli velitele 1. ukrajinského frontu při osvobození českých zemí (i když se právě tento front ze tří sovětských frontových uskupení, která na českém území v roce 1945 bojovala, zasadil o osvobození nejmenší měrou), druzí se upírají pouze ke Koněvovu poválečnému působení (především k jeho

úloze při potlačení maďarského povstání v roce 1956, při budování Berlínské zdi, a zejména k okamžiku, kdy svou aureolou osvoboditele maskoval přípravy na obsazení Československa). Není proto divu, že se na knižním trhu brzy objevila publikace o tomto maršálovi Sovětského svazu, ověřeném mnoha významnými.

Trochu s podivem je, že se nejedná o nový životopis, nýbrž o revidované vydání knihy *Osvoboditel: Život maršála Sovětského svazu Ivana Stepanoviče Koněva* (Brno, Books 1999) zkušeného historika Jiřího Fidlerera, který se dlouhodobě zaměřuje na české a evropské vojenské dějiny ve dvacátém století. Za povšimnutí stojí už samotná změna názvu, kdy se můžeme pouze domýšlet, že nakladatel nového vydání toužil naskočit na vlnu diskusí a kontroverzí a původní název mu nepřípadal dostatečně přitažlivý. Nicméně jak sám autor upozorňuje, ač se Koněv stal „personifikovanou legendou o osvobození“ (s. 10), za celých čtyřicet let československé komunistické vedení nebylo schopné zajistit jeho oficiální životopis.

V novém vydání autor revidoval a doplnil především kapitoly věnované jaru 1941 a poválečnému životu Koněva. Kniha je koncipována chronologicky, jednotlivé kapitoly se věnují jeho mládí, vstupu do armády, převelení k dělostřelectvu, působení jako vojenského komisaře újezdu i komisaře obrněného vlaku. Zajímavé je sledovat i jeho meziválečnou kariéru, kdy se vypracoval až na velitele Zabajkalského okruhu. Za zmínku jistě stojí i jeho velení 47. střeleckého sboru v Mongolsku. Ať byl Koněv přeložen kamkoli, vždy osvědčil mimořádné organizační schopnosti, kdy dokázal sebevíc demoralizovanou jednotku postavit zpět na nohy. A přežil i represe probíhající ve 30. letech (hlavně díky ochraně lidového komisaře obrany Klimenta Jefremoviče Voršilova). V květnu 1941 byl pak jmenován

velitelem 19. armády a v září téhož roku, již po německém útoku, velitelem Západního frontu, jenž byl ovšem pod jeho velením naprosto zničen. Když se to Stalin dozvěděl, nařídil Koněva zatknout a popravit. Před smrtí ho zachránil Georgij Konstantinovič Žukov, který rozkaz odmítl splnit, a naopak Koněva přijal do svého štábu, i když o jeho schopnostech měl značné pochybnosti (když byl v roce 1946 naopak Žukov obviněn ze spiknutí, Koněv se za něj takto jednoznačně nepostavil).

Definitivní zlom v Koněvově kariéře přišel v roce 1943. Nejdříve byl jmenován velitelem Stepního frontu, s nímž se podílel na osvobozování Ukrajiny, po přejmenování frontového velitelství na 2. ukrajinský front pak velel i jemu. V únoru 1944 byl povýšen na maršála Sovětského svazu a od května pak velel 1. ukrajinskému frontu, který osvobodil i Prahu. Není bez zajímavosti, že Koněv vyznával taktiku založenou na množství vlastních vojáků a že ztráty v jeho jednotkách vždy patřily k těm největším v Rudé armádě, která se i tak nevyznačovala šetrným přístupem k „lidským zdrojům“. Po válce byl – mimo udělení mnoha významných – postaven i do čela Hlavního velitelství spojených ozbrojených sil členských států organizace Varšavské smlouvy.

Maršál, který byl již šest let mimo aktivní službu, se v květnu 1968 „propůjčil k akci, jež měla zastřít zpravodajskou přípravu okupace, vedenou sovětskou rozvědkou proti spojenecké zemi“ (s. 147). Fidlerer přitom tvrdí, že důvodem intervence armád pěti zemí nebyl politický vývoj v Československu, nýbrž nepřítomnost sovětských posádek v zemi. V roce 1967 se při štábních cvičeních totiž ukázalo, že při simulovaném postupu pozemních sil do západní Evropy se vojska Československého frontu dostala během několika dnů do krize, když

při postupu vyčerpala zálohy a druhý sled vojsk z Ukrajiny se nestačil dostatečně rychle přemístit přes československé území. Již od roku 1967 tedy sovětsští velitelé sondovali ochotu Prahy nechat umístit na území Československa sovětské vojenské posádky. K tomu ovšem nedošlo a vojska se zde usadila až po okupaci v roce 1968. K otázce obsažené v samotném názvu knihy Jiří Fidler přistupuje pragmaticky. Nikdo nemůže Koněvovi upírat jeho válečné úspěchy, avšak na druhou stranu ani nikdo nemůže zpochybňovat, že během poválečné kariéry vždy loajálně sloužil Sovětskému svazu a tvrdě potlačil jakýkoli náznak odporu, ať už se jednalo o Maďarsko, Berlín nebo Československo.

Kniha jako český přínos k osobnosti maršála Koněva určitě stojí za přečtení. Pouze je škoda, že neobsahuje bohatší obrazový doprovod, a především mapy, které by vhodně ilustrovaly popisované bojové operace. Minusem je rovněž absence rejstříku, která znesnadňuje práci s knihou.

Michal Kolezsar

JAKEŠ, Miloš – PILNÝ, Pavel (ed.): *Příběh komunisty*. Praha, Česká citadela 2019, 264 s., ISBN 974-80-907399-2-5.

Miloš Jakeš (narozen 1922), poslední předlistopadový generální tajemník Ústředního výboru KSČ, poskytoval v poslední době rozhovory médiím často a rád. Ne překvapilo proto, že se nakonec odhodlal ke knižnímu zpracování životopisného rozhovoru. Ten s ním vedl novinář a regionální politik Pavel Pilný, jenž o sobě v knize prozrazuje (s. 184), že byl jedním z mála komunistických funkcionářů, kteří v listopadových dnech roku 1989 šli přes varování nadřížených mezi demonstranty

a diskutovali s nimi; snažili se je například odradit od chystané generální stávky (Pilný v té době působil v Brně). Mimochodem hned vzápětí se Jakeše otáže, zda si tehdy osobně ověřil náladu lidí. A dostane se mu očekávané odpovědi, že nejvyšší představitel komunistické strany disponoval jen informacemi zprostředkovanými (s. 185). Uvedená momentka mimoděk demonstruje jeden problém, který knihu poněkud zatěžuje. Tazatel se nejednou staví do popředí a Jakeše občas odsouvá stranou. Příliš často mu Pilný dovolí jen stručně glosovat své úvahy, či dokonce jen přitakat. To se děje pochopitelně na úkor hodnoty sdělení bývalého generálního tajemníka.

Také kvůli tomu rozhovor nepřináší mnoho nového. Miloš Jakeš se již v minulosti podělil s veřejností o příběh svého života, a zejména svého angažmá ve vrcholné politice (JAKEŠ, Miloš: *Dva roky generálním tajemníkem*. Praha, Regulus 1996). Mnohé pak dodal v knižně či časopisecky uveřejněných rozhovorech (srv. alespoň SPÁČIL, Dušan a kol.: *Viděno deseti: Rozhodující události mocenského zvratu v roce 1989 očima klíčových osobností z obou stran politického spektra: Fojtík, Jakeš, Krejčí, Štěpán, Vacek – Kocáb, Kantor, Dienstbier, Bratinka, Komárek*. Praha, Bondy 2009, s. 61–92). Profesionálně připravený rozhovor nalezneme v publikaci, která před patnácti lety vzešla z rozsáhlého projektu orální historie (VANĚK, Miroslav – URBÁŠEK, Pavel (ed.): *Vítězové? Poražení? Životopisná interview*, sv. 2: *Politické elity v období tzv. normalizace*. Praha, Prostor 2005, s. 173–218). Výpovědní hodnota anotované publikace je rovněž poněkud oslabena faktem, na který v předmluvě upozornil nakladatel Petr Hájek, když o Miloši Jakešovi napsal: „Neumí nebýt ‘státník’, ačkoli to od něj již nikdo nepožaduje.“ (s. 7) Výpovědi Miloše Jakeše však i ve své strohosti působí autenticky a patrně

věrně zachycují jeho myšlení a uvažování. Škoda, že nedostal prostor k delšímu sponátnímu vyprávění.

V knize *Příběh komunisty* procházíme životním osudem Miloše Jakeše, nejprve roky jeho nelehkého dětství a mládí, zlínským (zpočátku „baťovským“) obdobím, kdy získal odborné i školní vzdělání a také první politické ostruhy. Na to navazuje jeho kariéra ve svazáckém, stranickém i státním aparátu a rovněž v zastupitelských orgánech různých stupňů. Zajímavé je jeho svědectví o studiu v Moskvě v letech 1955–1958 (zde byl jeho spolužákem Alexander Dubček, jehož v knize hodnotí spíše negativně, což se dá očekávat) nebo o dění v roce 1968. Cenu mají jeho charakteristiky dějinné role Ludvíka Svobody či Gustáva Husáka, svým osobitým způsobem hodnotí podrobněji období ústíci do tzv. sametové revoluce v roce 1989 i samotné události, které provázely předání moci. Ocenit lze, že stejně jako v předchozích rozhovorech Jakeš otevřeně promluvil o některých faktech z rodinného života, o způsobech rekreace komunistických funkcionářů, o zdravotní péči, které se jim dostávalo, a podobně. Je škoda, že se Pavel Pilný více neptal, příležitostí k tomu měl dost. Namátkou uvádím, že se například nabízela otázka, kdo vyzval Miloše Jakeše, aby se dostavil 22. srpna 1968 na sovětské velvyslanectví v Praze, a co konkrétně se dělo kolem pokusu o ustavení tzv. dělnicko-rolnické vlády.

Kniha je vedle již citované předmluvy nakladatele vybavena úvodními texty Miroslava Polreicha, Jaroslava Štraita a editora Pavla Pilného. Krátkým doslovem přispěl básník a publicista Karel Sýs. V knize nenajdeme jmenný rejstřík (což je škoda), a dokonce ani obsah. Pro lepší čtenářskou orientaci by bylo vhodné, kdyby byl rozhovor nějak vnitřně strukturován. Zaujme poměrně bohatá obrazová příloha, umístěná přímo

v textu, a poněkud nesourodá dokumentární příloha, s těžištěm v období konce 80. let minulého století.

Jakkoli se domnívám, že editor mohl využít důvěry Miloše Jakeše a získat více zajímavých informací, vydání knihy lze přivítat. Spolu s Jakešovými knižně vydanými vzpomínkami z roku 1996 a již publikovanými rozhovory může posloužit zájemcům o osobnost posledního předáka Komunistické strany Československa před listopadem 1989 i všem interestům o naši nedávnou historii.

Jiří Křestan

ŠTOVÍČEK, Ivan – HUBENÝ, David (ed.): *S projevem nejhlubší úcty: Dopisy, zprávy a dopise Huberta Ripky Edvardu Benešovi (1922–1948)*. Praha, Národní archiv – Masarykův ústav a Archiv AV ČR 2018, v. v. i., 512 s., ISBN 978-80-7469-079-2 a 978-80-87782-78-1.

S trochou nadsázky lze konstatovat, že rok 2018 byl v rámci české historiografie rokem Huberta Ripky. Vedle hned dvou biografii tohoto významného novináře, politika a exilového představitele z pera Davida Pavláta (*Novinář a politik Hubert Ripka: Člověk, který nemlčel*. Praha, Academia 2018) a Jiřího Pernesa (*Hubert Ripka: Tragédie demokrata. Život bojovníka za Československou republiku*. Brno, B/P 2018) byla v tomto roce publikována také edice Ripkových dopisů Edvardu Benešovi z let 1922–1948. Autorsky jsou pod ní podepsáni Ivan Štovíček a David Hubený z Národního archivu v Praze a byla publikována v rámci programu Paměť v digitálním věku Strategie AV21 společným nákladem Národního archivu a Masarykova ústavu a Archivu AV ČR, v. v. i. jako první svazek nově koncipované řady „Edvard Beneš – dokumenty“,

zpřístupňující prameny k československým moderním dějinám.

Edice je strukturována do tří základních celků. Úvodní část tvoří dvě menší statě, které mají za cíl představit osobnost Huberta Ripky. Biografický medailon z pera Josefa Tomeše (s. 7–17) nejprve popisuje Ripkovy životní osudy. Autor postupuje chronologicky od dětství a studií hlavního protagonisty přes jeho novinářské a politické počátky (ještě jako člena prohraného křídla národní demokracie) k pevnému ukotvení v redakci *Lidových novin* v roce 1930 a definitivnímu příklonu k národním socialistům v roce 1935. Dále pokračuje popisem postupně se prohlubující spolupráce mezi Ripkou a Benešem, která vrcholila Ripkovým dosazením do struktury londýnské exilové vlády a obsazením funkce ministra zahraničního obchodu ve všech poválečných vládách do roku 1948. Zachycena je i demise demokratických ministrů, jejímž hlavním iniciátorem byl právě Ripka, jeho složitý odchod za hranice a následné působení v orgánech protikomunistického exilu až do náhlé smrti v roce 1958. Druhý text (s. 18–28) je reprodukcí již dříve publikovaného článku. Editoři Ivan Štoviček a David Hubený v něm nastiňují vývoj vzájemných kontaktů mezi Hubertem Ripkou a Edvardem Benešem. Snaží se přitom postihnout dynamiku jejich vztahu, kolísajícího od sympatie až k zavržení; to bylo patrné zejména v krizových momentech let 1938 a 1948, kdy se oba muži názorově odcizili.

Stěžejním oddílem publikace je vlastní edice dokumentů (s. 29–457). Po nezbytném edičním úvodu je v přepisu prezentován soubor celkem 173 dokumentů, posléze shrnutých do přehledného seznamu. Závěrečnou část knihy tvoří jmenný rejstřík (s. 458–508), výběrová bibliografie

Huberta Ripky (s. 509 n.) a anglické resumé (s. 511 n.).

Je namístě uznat, že editorské duo odvedlo kvalitní práci. Oba úvodní příspěvky jsou zvoleny s jasným záměrem zasvětit čtenáře do problematiky a samotná ediční práce působí velmi precizně. Zvláštní ocenění zasluhuje znamenitě vypracovaný jmenný rejstřík se základními informacemi o zmínovaných osobách, které tak není třeba nikde zdlouhavě dohledávat.

Přestože editoři si za cíl zvolili zpřístupnění pramenů vypovídajících zejména o dobové politické situaci, stálo by za zvážení, zdali do edice nezpracovat více dokumentů osobní povahy. Celkový obraz by se stal plastičtější a edici by to badatelsky i čtenářsky zatraktivnilo. Jinak ale publikace naplňuje své poslání. Historikové zabývající se československou politikou ve dvacátém století mohou s očekáváním sledovat vydání dalších svazků ediční řady, o jejíž vydařený úvodní počín se postarali Ivan Štoviček s Davidem Hubeným v publikaci *S projevem nejhlubší úcty*.

Aleš Černý